

Bert Blommers, Ad Moerman en Cor Jansen

De Zandstraat

Historische sprokkels en interviews
met zijn bewoners



Een bijzondere uitgave van
Culemborgse "Voet"-noten
Nummer 13/14, september 1995

Culemborgse "Voet"-noten, nr. 13/14, september 1995

Historisch bericht van het Oudheidkundig Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden, opgericht 14 oktober 1937

ISSN 09-2913-34

De Zandstraat,

historische sprokkels en interviews met zijn bewoners

is een bijzondere uitgave van de Culemborgse "Voet"-noten,

uitgebracht in samenwerking met het Zandstraat-straatfeestcomité.

Colofon

Teksten

Bert Blommers, Ad Moerman en Cor Jansen

Redactie

Bert Blommers

Omslagfoto

de Zandstraat, foto William Hoogteyling

Illustratieverantwoording

Foto's en illustraties uit eigen bezit werden aangereikt door de volgende personen en instellingen:

Pag. 9, 10, 24, 25: M. van Empel-van Emden

Pag. 13: G.P. de Heus

Pag. 27: C. Heij-van Ewijk

Pag. 28: Y.E. Jakobs-Lommers

Pag. 56: Museum Elisabeth Weeshuis (foto Rijksprentenkabinet)

Pag. 11, 38, 45, 47, 54: Z. van der Schagt

Pag. 21, 33: H. Verheijde

Pag. 7, 16, 41, 44, 53: Foto Ypma

Tweemaal ten geleide

Zo maar een straat in Culemborg: de Zandstraat. Een gewone straat en toch bijzonder. Een straat met een lange geschiedenis, zo oud als Culemborg zelf.

Een straat met bewoners die iets met elkaar op hebben; die iets te vieren hebben omdat zij, nu al vijf jaren op rij, de handen ineen slaan in een echt buurtgebeuren.

Dit lustrum wordt gevierd met een boekje - en met een tentoonstelling - waarin de geschiedenis van de Zandstraat beschreven wordt aan de hand van ervaringen van mensen.

Het gemeentebestuur is enthousiast over buurtgenoten die elkaar weten te vinden en die bovendien anderen daarvan willen laten profiteren door hun de geschiedenis van hun straat te presenteren. Geschiedenis en vernieuwing gaan zo hand in hand. Je zou elke Culemborger zo'n straat, zo'n buurt wensen. Als u er aan werkt, onze steun heeft u. De Zandstraat is zo'n straat, zo'n buurt. Doordat bewoners elkaar weten te vinden. Dat mag gevierd worden.

Zandstraatbewoners, gefeliciteerd met elkaar. Culemborg, gefeliciteerd met zo'n straat.

Jean Eigeman,
wethouder gemeente Culemborg

Dit jaar vieren wij voor de vijfde keer feest in de Zandstraat.

Het jaarlijkse straatfeest is voor vele bewoners een begrip geworden, want eigen initiatieven, ontmoeting, creativiteit en gezelligheid staan er centraal.

Het zijn zo wat ingrediënten die een straat levendig houden.

In vorige jaren werden er tijdens het feest regelmatig vragen gesteld over gebeurtenissen uit het verleden of over personen die in de straat gewoond hebben.

Vandaar dat wij ons feest bij de vijfde keer een extra tintje hebben willen geven met de uitgave van het voorliggende boekje. In dit boekje wordt een beeld gegeven van de Zandstraat, in interviews met oudere en jongere Zandstraatbewoners, en door brokjes historie van de straat.

Graag wil ik allen bedanken die meewerkten aan de totstandkoming van dit boekje.

Paul de Bruijn,
voorzitter straatfeestcomité

De Zandstraat

De Zandstraat, zomaar een straat? Nou nee, zult u misschien zeggen, al kunt u niet direct bedenken wat haar dan bijzonder maakt.

Zeker, het is een rustige straat. Het verkeer gaat er nog maar in één richting. De Boerenstraat heeft de rol van verkeersader zo'n tien jaar geleden overgenomen. Sindsdien is het wegdek wat welvender geworden, het trottoir wat breder. Maar een woonstraat is het zeker niet geworden. Er zijn nog vele winkels.

De Zandstraat is wél een gezellige straat. Sommige families wonen er al generaties en kennen elkaar dus al evenlang.

Bijzonder

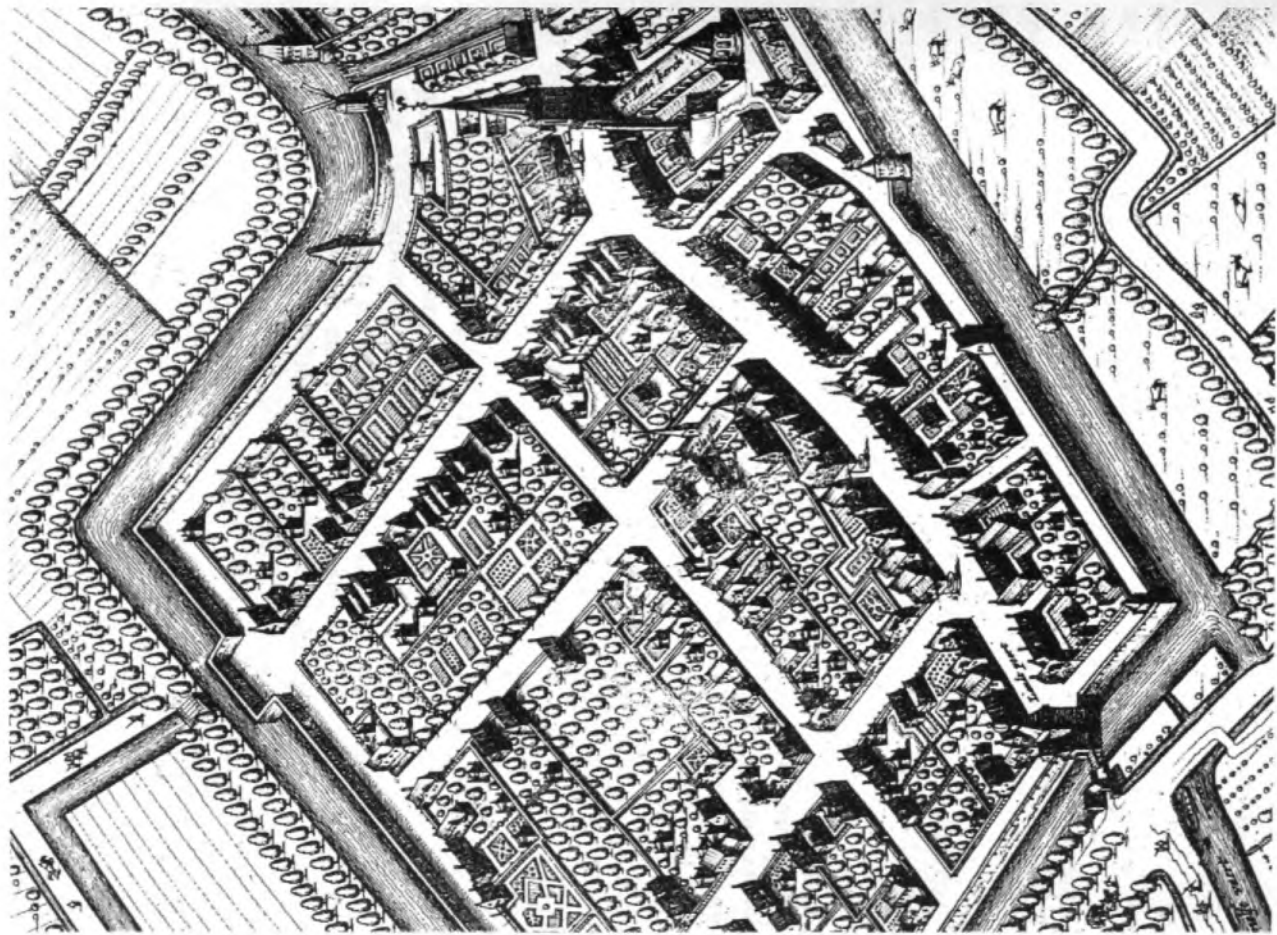
Wat haar bijzonder maakt? Haar geschiedenis, een verloren gegaan verleden? Ja, ook dat! De Zandstraat is als hoofdstraat van de Nieuwstad altijd een straat van middenstanders en handwerklieden geweest. Er waren winkels, er waren werkplaatsen.

Maar de straat had ook veel boeren. Vanaf 1869 werden er wekelijks veemarkten gehouden; dat duurde in ieder geval tot in de jaren '50. Er stonden lang boerderijen in de straat, en ook elders in de Nieuwstad. Er staat er nu nog één. De Zandstraat is dus niet echt een boerenstraat meer.

Je zou kunnen zeggen dat het een katholieke straat is geweest, die Zandstraat. Stond er in de St. Janskerkstraat immers niet een katholieke jongensschool. En wat stond er nog meer? Er stond een katholieke boerenleenbank, opgericht in 1926. De katholieke arbeidersbewe-

ging had er haar thuis in wat nu De Werkman heet. En er was een rooms katholieke coöperatie, die 'Ons Voordeel' heette. Die bestond vanaf 1912. In haar pand zit nu een tapijtwinkel. Al dat is er niet meer. Misschien wàs de Zandstraat een katholieke straat!

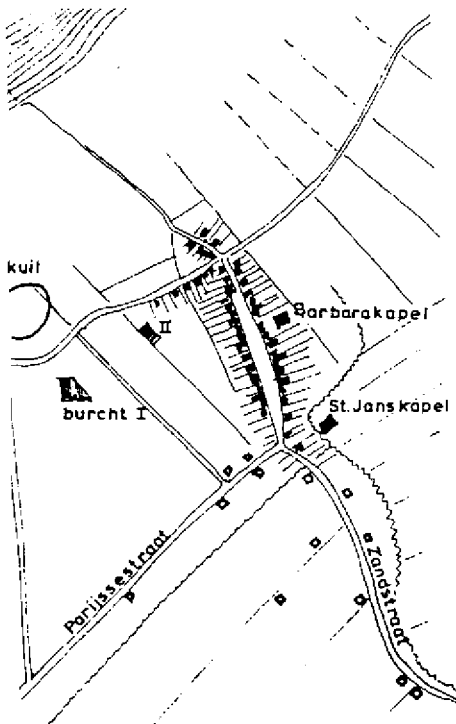
Was de Zandstraat apart in zijn taal dan? Pater Th.W. Ausems heeft in 1953 gewezen op het verschil tussen de taal van de Oude Stad en die van de Nieuwstad. De ene was vooral de taal van de middenstand, de andere was de volkstaal, die van de arbeiders. Die arbeiders, van meubel-, sigaren en metaalfabrieken, waren eind vorige eeuw in dit stadsdeel in de Nieuwstad de meerderheid gaan vormen, en drukten hun stempel op de taal van de rest van de bewoners, die vooral bestond uit middenstanders en enkele stadsboeren. Wordt die taal nog wel gesproken? Nee, het algemeen beschaafd nederlands overheerst al jaren. Er zijn teveel 'nieuwelingen' gekomen!



Oudste straat

Wat de Zandstraat bijzonder maakt? Haar geschiedenis. De Zandstraat is de oudste straat van Culemborg. De naam zegt al dat ze op stevige grond ligt. De Zandstraat volgt de stroomrug van het verlande veenriviertje De Meer. Die stroomrug was de basis van het gebied Lanxmeer, dat zo rond 1130 ontgonnen werd.

In 1135 al wordt voor het eerst een kapel te Lanxmeer genoemd. Hieruit groeit vóór 1294 een zelfstandige parochie, die van de St. Janskerk. Zelfs nog voordat er van



Ca. 1330, burcht en stad zonder wullen.

een Culemborg sprake was. Dat Culemborg kreeg in 1318 stadsrechten. De Nieuwpoort kreeg geen stadsrechten, werd vanaf 1388 zelfs door de Oude Stad opgeslokt. Maar het was er als nederzetting al, al véél eerder.

Die St. Janskerk op het St. Janskerkhof staat er nu al lang niet meer. Zij was al eeuwen in verval voordat ze in 1824 voor de sloop werd verkocht. Die kerk had in de zestiende eeuw een vrijstaande toren gekregen, in 1541 was hij klaar. Tegen de kerk kon die toren niet gezet worden, wegens de slechte ondergrond.

Hoe dat zat? De oude kapel van Lanxmeer lag ten oosten van de Meer; die 'stroomde' er dus vóór langs. Toen de bestaande nederzetting Lanxmeer als Nieuwstad aan de 'oude stad' Culemborg werd toegevoegd, werd ook zij omgracht. Welnu, de gracht volgde aan de oostkant de bedding van de Meer, werd nu alleen achter de St. Janskerk langs geleid. Vandaar de slechte ondergrond vóór de kerk.

Wat er nog staat

Die Zandstraat had vroeger zijn eigen stadspoort. Die was evenwel in 1856, toen een orkaan over onze stad raasde 'in ontredderden staat' geraakt, zodat het stadsbestuur besloot haar voor afbraak te verkopen. Ze bracht nog 1.080 gulden op. Buiten die poort lag sinds de middeleeuwen een haventje, vlak

bij de rotonde. Daarheen voeren de boeren langs de Linge hun waren. Via de bisschopsgraaf kwamen ze er met bootjes heen. Dat haventje is er natuurlijk niet meer.

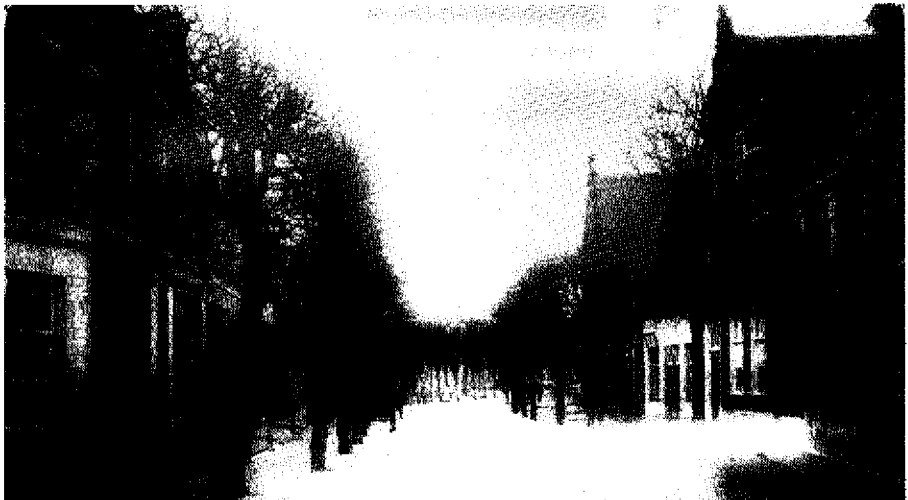
Er zijn meer bijzondere dingen verdwenen. Het Jerusalemklooster bijvoorbeeld, maar ook de monumentale boerderij 'met de witte bogen' (nu Zandstraat 49-51). Het brandspuithuisje is verdwenen. Er is ook heel wat nieuw gebouwd. Maar er staan toch ook nog leuke oude pandjes, zoals 'het huis van de schoolmeester' en de smederij van Heij, 'vanouds genaamd Den Eijkel'. Er staat zelfs nog een stadspomp.

Zandstraat-historie

Wat de Zandstraat heeft gehad, en nu eigenlijk niet meer heeft, zijn z'n eigen historici. De overleden smid Cees Heij was er een en zeker

de architect Theo Ausems was zo'n Nieuwstad-historicus. Al in 1939 verzorgde hij voor het genootschap 'Voet van Oudheusden' een lezing over 'De St. Janskerk en het ontstaan der Nieuwpoort te Culemborg'. Trots werd er in het kranteverslag melding van gemaakt dat deze lezing over enige tijd als apart deeltje van de toen gestarte reeks "Culemborgsche Historiebladen" zou verschijnen. Twee jaar later werd dat opnieuw gezegd toen Ausems een lezing hield over het Jerusalemklooster. De beide deeltjes zijn nooit verschenen.

Het is daarom dat u het voorlopig met het voorliggende boekje over de Zandstraat moet doen, ook al biedt het niet meer dan een soms erg dunne, rode draad, en ook al verschijnt het niet in de 'Culemborgsche Historiebladen', maar in een uitgave van de 'Culemborgse Voet-noten'.



"Ze konden bij ons nooit dronken worden"

Het pand staat al jaren leeg, wachtend op een bestemming. Het geeft de straat een enigszins troosteloze aanblik. Vroeger was hier garage Ton gevestigd. Nog eerder stond er de ijscokar voor de deur, was er het 'rode' café 'Voorwaarts'. De 86-jarige Martine van Empel-van Emden weet er veel van. "Ik heb 84 jaar in de Zandstraat gewoond", zegt ze. "Het was altijd een heel wijkje".

Dat wijkje was het stukje Zandstraat vlak bij de hoek met de Prijssestraat. Het oude café 'Voorwaarts' was, teruggerekend, het tweede pand aan de westkant van de straat. "Op de hoek, waar nu de kapsalon zit, had je Parfumeur, later de 'Rederij op de Lek'. Aan de andere kant zat Van Haarlem, de barbier. Daar is nadien Stuivenberg in gekomen". Die heeft later het café aangekocht en het bij zijn pand getrokken. De rechterhelft van het pand, de winkel, is na de oorlog tot woonhuis verbouwd. Martine en haar man Rinus van Empel hebben er jaren gewoond.

Geen borrels

Met café 'Voorwaarts' was Martine's vader Henk van Emden in 1909 begonnen. "Ik was toen een half jaar", vertelt ze. Vader kwam uit een rooms gezin van elf kinderen. Hij was stoelenmatter, en bij 'de partij'. Stoelen werden destijds gemat met riet en biezen. "Vader was daar erg handig in. Hij heeft altijd hard gewerkt." Het café was wel druk, maar er werd weinig verdiend. 'Er kwamen wel jonge jongens.' Die deden de hele avond op een koek, kwamen om te kaarten of te dammen. "Die hadden ook geen centen." In het café stond een biljard. 'Soms werd je gevraagd mee te doen. Dat je dan wel eens, want dat bracht een dubbeltje per half uur op."

Café 'Voorwaarts' was een 'verlofzaak'. Dat betekende 'geen borrels, wel bier en limonade'. Of zoals

Martine zegt: "wel zoete borrels. Maar ze konden bij ons nooit dronken worden, hoor." In die tijd had je in de Herenstraat een limonade-fabriekje van Greven. De limonade zat in kogelflesjes. "Dat waren flesjes met zo'n knikkertje in de hals. Als je de dop indrukte, viel het knikkertje naar beneden."

Vader Van Emden was 'van de partij'. Boven het café was een grote zaal. Daar vergaderde de SDAP of de bond. Veel bracht dat niet op. 'Je verhuurde het dan voor vijf gulden per jaar, maar je hoopte vooral op de verteringen."

Het café is al voor de oorlog aan de kant gegaan. Van Emden ging verder met een snoepwinkel, een sigarenzaak en... er werd ijs verkocht. "Ja, ijsjes van één cent". Er waren twee fraaie ijsokarren, een voor in de stad, en een zware voor op de stoep. Ja, dat was zo'n mooi beschilderde wagen, met van



Ca. 1940. Martine van Emden met haar vader bij de ijscokar.

die koperen deksels en een 'hemel' erboven." In 1940 moest er geëvacueerd worden. "Toen is de hele winkel leeggeroofd", vertelt Martine. Vader moest opnieuw beginnen. "We hebben toen een paar jaar een lege winkel gehad.

Eén bonk handel

Martine trouwde in 1936 met Rinus van Empel, een zoon van de stadsomroeper. Hij kwam veel in het café, was een vriend van haar broer. "Ik had zóóveel jongens die achter me aanliepen", vertelt ze, "maar ik was niet zo dikwijls vrij, want ik was de enige meid thuis." Er was wel een hulp, Anna de Kits.

Met permissie van vader, zijn Martine en Rinus naar de Beusichemse kermis geweest. Ze was toen zeventien. "Koedam reed, die had zittingen in zijn vrachtwagen gemaakt." Voor haar huwelijk heeft ze eerst tien jaar met haar aanstaande 'gevreëen.' Daarna is ze thuis blijven wonen. "Ik had vier mannen in huis, m'n vader, twee broers en mijn man." Haar man, Rinus van Empel, was 'een bonk handel', vertelt Martine. Hij deed van alles. Zijn bijnaam was 'De Bobbert', de scheldnaam van zijn opa eigenlijk. Rinus had een groothandel in metalen, met de schuur even verderop in de straat. Hij was begonnen met een transportfiets,



Kaukje van Emden, met gebloemde schort, temidden van tevreden klanten.

later kocht hij een 'hitje'. De eerste vrachtwagen was een Chevrolet. "Hij heeft ook zijn hele leven in lompen gedaan. Hij heeft er een goeie snee brood mee verdiend." Uiteindelijk hebben ze de winkel gekocht. Daar is toen een gesloten huis van gemaakt. "Dat is helemaal tegen de grond geweest, behalve de zolders."

Hoedjes voor oude mensen

"We hadden een leuk wijkje", zegt Martine. Spelen deed ze met de kinderen van bakker Ausems. De kinderen van Ypma speelden niet echt mee. "Ja, wel met knikkeren, en je zwaaide naar elkaar". "Lieve

mensen", zegt Martine. "Ze verkorten alles, zoals 'Geef mij de bo vlo (botervloot) eens aan'."

Van auto's had je als kind vroeger geen last. "Er reden alleen paarden-wagens. En die zag je al aan het eind van de Zandstraat aankomen." Bij de smederij van Heij had je nog zo'n oude hoefstal. Daar werden de paarden in vastgezet en beslagen. "Dat was een heel leuk gezicht."

Op het hoekje had je destijds de textielwinkel van Parfumeur, met het huis om de hoek. "Die ging met z'n hitje en de huifkar met zijn stoffen de boer op." Later is daar kapper Jan Peek gekomen, met aan de kant van Zandstraat de 'Rederij

op de Lek'. Aan de andere kant zat, zoals gezegd, de garage van Wim Ton. Hij was getrouwd met een dochter van Stuivenberg.

De overbuurman was Piet Louws, de tonnenmaker. Naast hem zat Balvers (later het sigarenzaakje van Smallenberg). 'Daar maakten ze hoedjes voor oude mensen.' Op de Varkensmarkt zaten toen joden-mensen. "Naderhand is er de

groentenzaak van 'Job de Pruimerd' gekomen. In de Zandstraat, naast Burggraaf en Ypma, noemt Martine nog Jansen, de schoenmaker, en de smederij van Toonen, met even verder de bakkerij van Ausems. Ook de naam Siebers valt. "Dat waren hele gezellige, culturele mensen; over die familie zou je wel een half boek vol kunnen schrijven."



De Zandstraat, begin deze eeuw.

"Als je niets van elkaar hoort, is dat de dood van een straat"

"Ik zei vroeger altijd: 'Culemborg is zo dood als een pier, alleen zijn ze vergeten het de mensen te vertellen", zegt Cor Jansen. Hij vond het dan ook helemaal niet erg toen hij begin jaren zeventig zijn geboortestad verliet en in de grote stad een vak ging leren. Binnen tien jaar kwam hij echter weer terug in de Zandstraat waar hij 41 jaar geleden op nummer 92 het levenslicht zag. Nu wil hij er nooit meer weg.

Dat 'de verloren zoon' terugkeerde in zijn geboortestraat is te danken aan "stom toeval", zo meent hij. Net als dat hij trouwde met Gertrude, een dochter van Ypma. Toevallig ook geboren in de Zandstraat. En het houdt niet op met de toevalligheden, want Gertrude werd geboren op nummer 8, het jonge paar woonde een tijdje op 7 bis en sinds begin jaren '80 bewonen ze met de kinderen een prachtig pand op nummer 9.

Op de jongensschool

De herinneringen aan de Zandstraat van Cor Jansen zijn vooral uit de jaren dat hij de lagere school bezocht. Het was toen een straat met veel gemeenschapszin. Iedereen in de buurt was een 'oom' of 'tante'. Men kwam niet dagelijks bij elkaar over de vloer, maar als het nodig was, dan hielp men elkaar. Zoals toen de straat ooit geheel blank kwam te staan. "Dat was met diezelfde hoosbui die in Tricht de daken van de huizen deed waaien. Bij ons in huis had je toen een waterval tussen de keukens en de woonkamer. Iedereen ging bij elkaar dweilen en doen, dat weet ik nog."

Net als menig katholiek knaapje bezocht Jansen de St. Willibrordusschool, de jongensschool voor katholieken. Nu heb je daar de

Josefschool staan. Voor meisjes had je toen de Josefschool in de Ridderstraat. Vele namen van onderwijzers kent Cor nog, zoals meester De Lange, een echt Forti-man bij wie Jansen niet zo lekker lag. "Ik hield niet van voetballen."

Maar vooral meester Bijen heeft grote indruk gemaakt. "Niet iedereen liep met hem weg. Hij was nogal streng. Tegelijkertijd was het een bevlogen mens, iemand waar je niet omheen kon. Ik kon op school goed meekomen en dan ben je toch altijd in het voordeel bij de schoolmeester. Ik heb veel aardigheid aan die man beleefd", mijmert Jansen, die dan wel niet van voetballen hield, maar indertijd wel accordeon leerde spelen. "Waar nu Van Haren zit, zat toen de muziekwinkel van Cor Stolker. Daar kreeg ik les."

Naast de Willibrordusschool stond



Beeld van de Zandstraat van vóór 1962.

de Postmaschool (nu De Leilinden). "Daar zaten 'de anderen' met wie we niets te maken hadden. We gebruikten daar wel twee lokalen. Bij het begin van de les marcheerden we daar twee-aan-twee en hand-in-hand naar toe; en in de pauzes weer terug, om te spelen op het eigen schoolplein. Die 'apartheid' heb ik nooit als storend ervaren. Het was toen gewoon zo."

Afschuwelijke geluiden

Ook voor Jansen is de aanleg van de riolering een scheidslijn in de geschiedenis van de Zandstraat: de twee rijen leilinden werden gekapt, de rijbaan werd verbreed en saai

trottoirs deden hun intrede. "Voor mijn gevoel ging dat ten koste van veel gezelligheid en sfeer. Maar daarbij realiseer ik me ook goed dat de maatschappij in die tijd flink begon te veranderen. Mensen gingen meer als 'los zand' leven. De binnensteden stroomden leeg. Dus het zal wel niet allemaal aan die riolering hebben gelegen", zo relativeert hij.

Jansen herinnert zich - hij was toen een kleine jongen van pakweg een jaar of drie - kruidenier Thomas Jansen nog. Dat was een grote sterke man die hem tijdens wandelingen verhalen vertelde. "Ineens was die er niet meer. Dood. Ik wist dus meteen dat dood zijn 'er niet

meer zijn' betekende", vertelt Jansen.

Andere namen uit die tijd zijn: Leid de Raad, de melkman, Chris, de bakker van de coöperatie, en Marie de Leeuw van het sigarenwinkeltje; verder kolenboer Bonhof, de stadsboerderijen van Van Helmond en Van Meeteren, en slagerij Van Vuren. "Later zat daar Harry Derks, waar nu Vork zit. Het slachthuis was daar vlak achter en ik weet dat je daarvandaan de meest afschuwelijke geluiden hoorde. Dat soort dingen gebeurde toen dicht bij huis. Terwijl kinderen nu amper weten, dat melk uit een koe komt!"

Een bakker, slager en groentenboer

Destijds kwam de middenstand nog volop aan huis om de boodschappen te brengen. Jansen noemt dat een 'goed systeem' dat de druk bezette huisvrouwen destijds ontlastte. Je hoefde immers niet zelf met "kratten te slepen". Hij vindt ook, dat we als maatschappij zuinig moeten zijn op de weinige kleine middenstand die er nog is. Het onpersoonlijke grootwinkelbedrijf rukt ook in Culemborg op en dat betekent een vervlakking van het aanbod. "Ik hoop echt dat hier altijd minimaal een bakker, slager en groentenboer zullen zitten en dat we niet veroordeeld worden tot Albert Heijn." Hoe verleidelijk dat soms ook is.

"Voordeel van die kleine middenstand is bijvoorbeeld dat je er nog wel eens wat hoort over een ander, terwijl het bij de 'Blokkers' allemaal zo onpersoonlijk is. Als je in een straat niks meer over elkaar hoort, betekent dat de dood voor de straat. Daar ben ik van overtuigd."

Wat de toekomst betreft, maakt Jansen zich dus hooguit enige zorgen of er in de straat en stad nog wel genoeg kleine neringdoenden over zullen blijven. Verder signaleert hij dat gemeente en bewoners weer geld steken in het opknappen van panden in de oude stijl en het leefbaar maken van de stad. Die bomen en bankjes en het terugdringen van het autoverkeer, het kan er alleen maar beter en gezelliger op worden.

"En wie weet zitten we dan op zeker moment op een warme zomeravond weer massaal op straat voor een praatje." Als er tenminste nog wat meer geparkeerde auto's worden vervangen door gezellige bankjes.

"De enige echte rotte plek in de straat is eigenlijk de wasserij van Blokland. Dat is een hele oude stadsboerderij. Een monument waar we eigenlijk zuinig op zouden moeten zijn. Daar moest hoog nodig maar eens wat aan gebeuren."

Waar vroeger de schoolmeester woonde

Wie vanaf de Varkensmarkt de Zandstraat inloopt, blijft al gauw even staan wanneer zijn oog valt op de rijk versierde trapgevel van huis Zandstraat nummer 9. Hier woonden eens de hoofdonderwijzers van de 'Klompen- of Armenschool', of zoals die officieel heette: Stadsschool no. 2. De oudere generaties weten ze zich vast nog wel te herinneren: hier woonden de schoolmeesters Willem Donkersloot, Kees Kuyl en 'Poet' van Stralen.

Hun school lag achter de Prijssestraat en was daar via een steegje bereikbaar, grensde achter aan de schoolmeesterswoning. De zgn. Armenschool was in 1884 gebouwd, gelijk met de andere stadsschool, van meester Laan, aan de Goilberdingestraat. Dat gebouw staat er nog steeds. School no. 2 is daarentegen rond 1963 afgebroken; tien jaar eerder, in 1953, was in de wijk Achter de Poort al de nieuwe stadsschool in gebruik genomen, die de Witteveenschool ging heten.

Een beschrijving

Maar het gaat nu even niet om scholen. Het gaat ons om dat pand aan de Zandstraat, uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw. Het in 1968 verschenen deel 'De Betuwe' uit de reeks 'De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst' geeft er een beschrijving van. Het is een 'huis met gave, rijk versierde bakstenen trapgevel, met natuursteenbanden doorregen, van het zuidhollandse type'.

We beginnen halverwege de gevel: 'boven de bakstenen waterlijst, met een leuwenkop in het midden, staan drie geprofileerde vensternissen waarvan de korbboogvormige koppen, gevuld met metselmozaiek, omgeven zijn door een geprofileerde lijst op (sier)kopjes'.

Wie deze beschrijving niet zo erg duidelijk is, nodigen we uit de

bijgaande foto uit het begin van deze eeuw eens aandachtig te bestuderen. De genoemde waterlijst is overigens niet de enige! Er zijn er nog twee, want - zo gaat de beschrijving verder - 'aan de basis van de geveltop' (dus bij het begin van de trapgevel) 'loopt opnieuw een geprofileerde waterlijst, met leuwenmasker in het midden.' Nu volgt dan de derde: 'de dekplaat van de derde trede van de trap ... loopt als waterlijst boven de vensters van de zolderverdieping en loopt (daar) verticaal naar beneden om de juiste hoogte te bereiken'. De trapgevel wordt verder afgerond met 'een toppilaster' die 'op het kopje in de boog van het vlieoringvenster' rust. Het huis heeft tal van grote sierankers. Binnen heeft het beneden een balkenplafond op houten 'consoles' en is er tegen de rechterzijgevel een stookplaats. Deze beschrijving klopt nog steeds.

De bouwgeschiedenis

Door de architectuur en de gebruikte materialen lijkt deze gevel veel op de voormalige smederij die we even verderop op nummer 23 vinden. Smid Cees Heij had het idee dat de gevels van zijn smederij en van de 'schoolmeesterswoning' weleens door dezelfde bouwmeester gemaakt zouden kunnen zijn. Cees was in dit verband in oude akten en beschrijvingen op de naam Coenraad Bechtel gestoten. Onderzoek is echter nodig om dit gegeven alsnog bevestigd te krijgen. De beide gevels zouden gebouwd moeten zijn in de jaren twintig van de zeventiende eeuw.

Aan de gevel zelf is overigens ook wat van de bouwgeschiedenis af te lezen. De ramen op de eerste en tweede étage hebben waarschijnlijk in de zeventiende eeuw kruiskozijnen gehad, zoals die, bij de restauratie in de jaren 1968-1971, opnieuw in het 'Jan van Riebeeckhuis' zijn aangebracht. Deze kruiskozijnen zijn echter in de achttiende eeuw aan het modebeeld van die tijd aangepast.

Het onderste gedeelte van de gevel is ontegenzeggelijk uit later tijd. In het begin van de negentiende eeuw was het namelijk deftig om huizen met hoge kamers en hoge ramen te bouwen. Daaraan werd de welstand van de bewoner afgemeten. Letten we verder op de gebruikte stenen, dan concluderen we dat de onderkant van de gevel in het

begin van de vorige eeuw in de genoemde stijl is gemoderniseerd.

Inwendig

Behalve in de voorgevel zijn er ook binnen sporen van verbouwingen te vinden. In het balkenplafond in de woonkamer is halverwege de achtergevel tussen de kinderbinten nog een dwarsbalkje te zien dat mogelijk gediend heeft als 'steunbalk' voor een schoorsteen. Nu zitten daar naar buiten openslaande deuren, maar vroeger, in de zeventiende of achttiende eeuw heeft er mogelijk een schouw gestaan. Ook de huidige indeling van het huis: een lange brede gang met een diepe kamer ernaast, is van later datum. Onder de grenehouten vloer in de woonkamer, uit de negentiende eeuw, zijn resten van een tegelvloer gevonden.

De zolder heeft in de vorige eeuw een beschoten grenen kap gekregen. Dit valt uit het gebruikte materiaal af te leiden. De drie kaspanten zijn echter nog van de originele bouw. De spanten werden vroeger op de grond klaargemaakt. Alle delen kregen dan merktekens en werden daarna naar boven gebracht. De bij elkaar horende spantdelen werden daar weer in elkaar gezet. In dit geval zijn de merktekens ondiepe boorgaatjes van één centimeter doorsnee. De delen van de voorste spant hebben allemaal één gaatje, die van de volgende spant hebben



er twee en die van de achterste hebben drie gaatjes. Sommige delen van de kapspanten zijn eerder gebruikt. Dat is te zien aan de inkepingen en gaten die er voor andere constructies in zijn aangebracht. Deze delen zijn dus waarschijnlijk meer dan vierhonderd jaar oud. Boven op de zolder zijn nog de twee 'meidenkamers', achter de bovenste ramen.

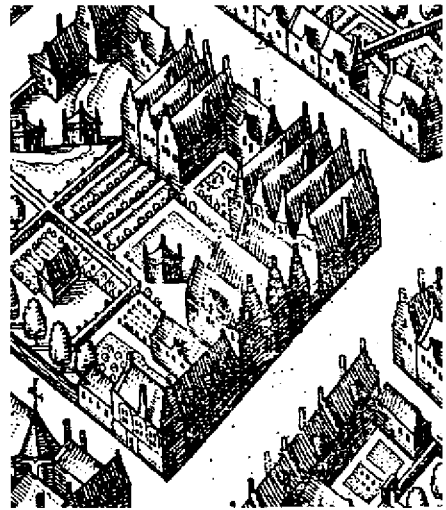
Er zijn meer aardige details. Boven de slaapkamerdeuren op de eerste étage zitten kozijnen met daarin openslaande ramen met kleine ruitjes. Zijn deze misschien aangebracht om 's winters de warmte van de schoorsteen in de achtergevel ook boven te laten circuleren. Ik geef me echter snel gewonnen, als iemand een andere, betere verklaring kan aandragen.

De bewoners

Het pand Zandstraat 9 is nu een particulier woonhuis. Decennia lang is het een schoolmeesterswoning geweest. Wat was het daarvoor? In de Nieuwstad stonden tot in deze eeuw vrij veel boerderijen. Ook het pand Zandstraat 9 was ooit een boerderij. Dit is goed te zien op de kaart die Blaeu in 1649 van Culemborg liet verschijnen: achter het huis staat op het erf duidelijk een hooiberg.

Wie hebben er allemaal in het pand gewoond? We weten het vanaf 1803. In het zgn. 'kadastrerboek van 1806' (oud-archief, inv.nr.

132) vinden we namelijk onder huisnummer 324 de vermelding van 'een huizinge met achterhuis, erve etc., staande ten westen van de Zandstraat in de Nieuwstad'. Het huis was op 10 juni 1803 vanwege Maria van Kleeff verkocht aan Adrianus Vermeulen. En deze Adrianus Vermeulen verkocht het op 23 maart 1807 weer aan de in 1777 te Buurmalsen geboren landbouwer Pieter A. Tukker. Voor onderzoek naar de eerdere eigenaren moeten we ons licht opsteken in het rechterlijk archief van Culemborg. Dat bevindt zich in het Rijksarchief te Arnhem. Hier ben ik nog niet aan toegekomen.



Onze volgende bronnen zijn de volkstellingen van 1830 en 1840, en vanaf 1850 het bevolkingsregister. Blijkens de gegevens uit 1830 woonde landbouwer Tukker toen nog steeds in het huis, genummerd

324. Bij hem in woonde de leerling akkerbouwer W.J.C. Hoogveld. Deze was in 1805 te Lienden geboren. Er woonden in dat jaar wel negen personen in het huis. Het was dus een drukke boel. Tukker woonde er ook in 1840 nog.

Uit het bevolkingsregister blijkt dat in 1860 W.J.C. Hoogveld de hoofdbewoner van het pand is geworden. Het is dan genummerd B 380. De B stond voor de wijk, het cijfer voor het huisnummer. Later is de aanduiding B 234 k geworden, na 1880 veranderde die nog eens, en werd toen B 343. Er werd in deze tijd dus nogal eens vernummerd.

Hoogveld was in 1860 inmiddels volleerd akkerbouwer. Hij had vier zonen, drie dochters. Hij had ook drie dienstboden in huis, maar waarschijnlijk niet allemaal tegelijk. De dames waren J.M. Sprong, W. van der Hooft en H. van Zuilekom. Ook bij Hoogveld was het in huis dus een drukte van jewelste.

Ambtswoning

Op het achtererf van het huis is na 1880 de stadsschool gebouwd.

In 1882 bewoont hoofdonderwijzer J.C.H. Niegeman het pand aan de Zandstraat. Het is dan eigendom van de gemeente geworden. Ook de volgende bewoner is hoofdonderwijzer. Op 7 september 1907 komt W. Donkersloot er wonen. Hij komt uit Tiel. Hij was reserve-officier, bij zijn pensionering in de rang van luitenant-kolonel. In de jaren '20 kwam het gezin Nuys zich aan de Zandstraat vestigen. De heer Nuys werd rond 1937 als schoolhoofd opgevolgd door de heer Kees Kuyk, die op zijn beurt in 1947 werd afgelost door meester Poet van Stralen. De familie Van Stralen had twee kinderen, Eefje en Frits. Eind jaren '60 kocht de heer Van Stralen de schoolmeesterswoning van de gemeente. Na de sloop van de stadsschool in 1963 had de woning weer een tuin achter het huis gekregen, direct achter de keuken.

Op 15 oktober 1980, tenslotte, hebben mijn vrouw Gertrude en ik (Cor Jansen) het huis mogen kopen. We wonen er vanaf 2 januari 1982.

De bakker wil weer meer auto's

De grootste verandering die de Zandstraat in de ogen van bakker Hans Verheijde heeft doorgemaakt, is de invoering destijds van het eenrichtingsverkeer. Dat heeft zijn zaak klanten gekost en de Zandstraat is er door 'gedegeneerd' van Culemborgs hoofdstraat tot 'n een beetje doods bijstraatje. "Sinds die doorbraak naar de Boerenstraat en de invoering van het eenrichtingsverkeer zijn veel kleine winkeltjes in de toen nog breedste straat van de stad omgebouwd tot woonkamers", valt zijn vrouw Patricia hem bij.

Voor de redding van de straat zouden zo snel mogelijk auto's weer van beide kanten het stukje tussen Boerenstraat en Varkensmarkt moeten kunnen berijden, vindt het bakkerspaar. Want behalve dat er dan wellicht minder hard 'gescheurd' wordt, heeft meer verkeer ook zakelijke voordelen. "Kijk naar de Prijssestraat. Die loopt vol met kleine winkeltjes waardoor er weer loop en gezelligheid in de straat komt. Maar of het hier ooit weer zover komt, valt te betwijfelen", aldus Verheijde.

Rederij op de Lek

Vroeger, toen was het allemaal anders en in bepaalde opzichten ook beter, weet Verheijde, die geboren is in hetzelfde pand waar nu zijn bakkerij en winkel zijn gehuisvest. Vóór 'de riolering' barstte de straat nog van de bedrijvigheid. Dat zorgde voor drukte en gezelligheid in de straat. "Vroeger, dan zette Cees Heij om half zeven zijn bankje buiten en dan stond daar dagelijks een man of tien, vijftien even een uurtje bij te kletsen", weet Verheijde. Kletsen is altijd een fenomeen geweest in de straat. Vooral op de hoek Zandstraat-Prijssestraat. De 'ouwe mannekes' van de hele stad stonden altijd daar te 'buurten'. Immers, daar was de 'Rederij op de Lek' gehuisvest.

Veel vervoer ging destijds nog per

schip. Bij de rederij werd dat allemaal geregeld. Daar kwamen dan ook de nieuwtjes binnen. Bijvoorbeeld, dat er wederom een schip met verse vis was binnengekomen. "Wie het daar niet hoorde, werd op de hoogte gebracht door de stadsomroeper Manus van Empel die met allerlei nieuws tot in de jaren vijftig de stad rondging", vertelt de bakker.

De reet van Cesar

Het kost Verheijde weinig moeite om 'het rijtje af te gaan' aan de overkant van de straat. Garage Ton die destijds in Chevrolets en Opels deed, met boekhouder De Boer, die erboven woonde. Meester Verstralen van de Witteveenschool. De lompen- en metaalhandel van Van Empel. De schuren van de gebroeders Leen en Dick Bonhof, hande-



Augustus 1986: de bakkerswinkel van Verheijde.

laren in kolen, olieprodukten en veevoerders. Bakker Van Everdingen ('de Muts'), die in de glorie-tijd vier broodkarren had rijden, maar ten onder ging aan kinderen die hun handen niet uit de kas konden houden. "De grootste dief kreeg later een hijskraan op zijn kop", weet Verheijde nog. En halverwege de straat, daar zat een schillenboer, die een eigen kerkje runde. De man woonde achterin een steegje nabij de toenmalige Nieuwstraat. "De 'Reet van Cesar' heette dat steegje," aldus Verheijde.

Takkenbosoven

Verheijde kwam in 1967 bij zijn

vader werken; in 1981 heeft hij de zaak overgenomen. Zijn vader had de bakkerij vlak na de oorlog overgenomen van de familie Ausems-Paardekoper. De oude bakker Ausems, die daarvoor onder de Binnenpoort zat, had de nieuwe bakkerij in 1926 laten bouwen. Toen werd er nog gebakken in een 'takkenbosoven'. Deze werd later omgebouwd voor de oliestook. Pas in 1967 ging Verheijde aardgas stoken. "Vroeger deden we puur brood. Maar we zijn in de lijn van de tijd meegegaan en steeds meer banket gaan doen. Dat vind ik ook het leukst, je kunt er meer creativiteit in kwijt. Vooral op het terrein van bruidstaarten mag ik wel zeg-

gen dat we in de stad een zekere reputatie hebben opgebouwd", meent Verheijde.

De specialiteit van zijn vrouw Patricia zijn de paaseieren. Voor haar huwelijk met Hans werkte ze een tijdje voor de wetenschappelijke uitgeverij Oosthoek in Utrecht. Maar behalve het huwelijksbootje lokte Hans haar ook de zaak in. "Het was in die tijd ondenkbaar dat je als vrouw gewoon je eigen werk bleef houden. Eerst stond ik alleen op vrijdag en zaterdag in de winkel. Later alle ochtenden en het is eigenlijk vanzelf full-time geworden. Maar ook ik was het 'zelfstandigenbestaan' van huis uit gewend. Mijn ouders dreven supermarkt De Arend op de Varkensmarkt, waar

nu de Chinees zit", vertelt de bakkersvrouw.

Worstelen

Over vroeger schiet Verheijde nog een opmerkelijk verhaal binnen over het café, dat nu 'Het Wapen van Culemborg' heet. "Dat is altijd een kroeg geweest. Ooit was Miena Hussen daar de uitbaatster en in die tijd werden in het zaaltje weleens de Nederlandse kampioenschappen worstelen gehouden. De Culemborger Anton van Wijngaarden, die zelfs weleens Europees kampioen is geweest, trainde daar ook vaak. Midden in de zomer, met de kachel zo hoog mogelijk opgestookt. En dan maar touwtje springen om op gewicht te komen."

"Die ijscoke met Kaatje in haar wit schortje, dat is voor mij de Zandstraat"

Dat de Varkensmarkt zo heet komt omdat er vroeger een varkensmarkt werd gehouden. Vanwege de koeienmarkt vóór de oorlog had de Zandstraat om die reden beter Koeienstraat kunnen heten. De stront liep in die dagen iedere dinsdag over de stoepen. En voormalig schoenmaker Aart de Vries, die vraagt zich nog weleens af hoe het mogelijk was dat ze destijds de straat toch elke keer weer schoon kregen. De bijna 78-jarige De Vries woont sinds 1938 in de Zandstraat. Hij streek toen neer in het huisje waar hij nu nog woont. Destijds kocht hij de helft van zijn huidige pandje voor drieduizend guldens. Later kwam de ander helft erbij. "Wat nu de WC en douche zijn, was vóór de twee panden werden samengevoegd, de keuken.

Ambachtslieden

De Zandstraat is volgens De Vries

altijd een straat van ambachtslieden geweest. Meubelmakers, sigarenfabriekjes, de bekende slagerij-

Van Spier, een klompenfabriek, smid Heij, een klerenmaker, stoffeerders. Kortom, een straat met hard werkende mensen "die niet per se de hele dag bij elkaar op de lip zaten", vertelt De Vries. Eigenlijk is dat volgens hem nog steeds zo. "Maar als de nood aan de man komt, dan zijn we er voor elkaar. Bij de evacuatie stonden er ineens zeven man op de stoep. 'Aart zullen we even helpen?' Zo is het eigenlijk altijd geweest hier in de straat. Iedereen was klant bij elkaar en haalde zijn boodschappen in de straat."

Een keihard bestaan

In sommige opzichten is er in Culemborg niet veel veranderd. Nu struikel je over de schoenwinkels. Toen De Vries voor de oorlog zijn zaak begon, telde de stad maar liefst 23 schoenmakers. "Een keihard bestaan. Dag en nacht werken en ik heb mezelf vaak afgevraagd waarom ik er ooit mee begonnen was", vertelt De Vries die, als hij het over zou mogen doen, zou proberen het wat zakelijker aan te pakken. "Als er hier een arme sodemieter kwam met schoenen die eigenlijk niet meer te repareren waren, dan kon ik het nooit over mijn hart krijgen om te zeggen 'dat het wel een paar centen zou gaan kosten'."

Aarts vorig jaar overleden vrouw was gelukkig een stuk zakelijker. Aan haar was het te danken dat De

Schapenvleesch.



In de Vleeschhouwerij van
A. VAN SPIER & Co.,
is verkrijgbaar **eerste**

kwaltiteit

Schapen- en Lamsvleesch.

Prijzen **40** en **45** en **50** cent per
5 ons.

Beslist eerste kwaltiteit Zuiglam-
vleesch.

Aanbevelend,

A. VAN SPIER & Co.

Vries als eerste schoenmaker van de stad contante betaling ging vragen. Zijn vrees dat dit klanten ging kosten, ging niet op. De mensen waren er wel gelukkig mee, ze realiseerden zich dat ze toch ooit moesten betalen. De Vries kon geen 'nee' zeggen tegen een klant met een paar kapotte schoenen. Zijn vrouw wel. Dat was maar goed ook, want als je tegen beter weten in beloofde dat de schoenen 'morgen klaar' waren, dan kostte het klanten als je zo'n toezegging niet kon nakomen, omdat je al omkwam in het werk. "Ik ben tweeënvijftig jaar met haar getrouwd geweest", vertelt De Vries. "We zijn elkaar tegengekomen bij de gymnastiekvereniging, bij Kunst en Kracht. Toen ze zestien was, is ze als atlete nog genomineerd geweest voor de Olympische Spelen. Die vereniging is voor ons allebei een stuk van ons leven



Café "Voorwaarts", met Kautje in de deuropening.

geweest. Mijn vrouw was een geweldige vrouw die alles zelf regelde. Ze heeft de zaak draaiende gehouden toen ik eens een tijdje ziek was."

Vóór en nà de riolering

De geschiedenis van de Zandstraat valt in de beleving van De Vries eigenlijk in twee stukken uiteen: vóór en nà de aanleg van de riolering in 1962-'63. Voor de aanleg stond de straat vol lindebomen, alle huizen hadden stoepjes met van die stangen waarop het zo gezellig 'hangen' was. "Marius Heij kreeg de tranen in zijn ogen toen alles werd weggehaald, om er

daarna riolering te kunnen aanleggen", weet De Vries nog.

Maar de sloop bracht ook voordeel. Het 'privaat met ton' werd overbodig en toen de bomen weg waren, werd ineens zichtbaar in welk een erbarmelijke staat vele huizen waren. "Sindsdien is er veel ten goede veranderd."

Over wie en wat er zich allemaal in de Zandstraat heeft afgespeeld kan De Vries uren verhalen. Dat dat half ingestorte torentje achter de voormalige smederij van Heij vroeger bijvoorbeeld een kapel is geweest. "Er zijn denk ik nog maar weinig mensen in Culemborg die dat weten", vermoedt De Vries, die als jongetje nog in de leer was in

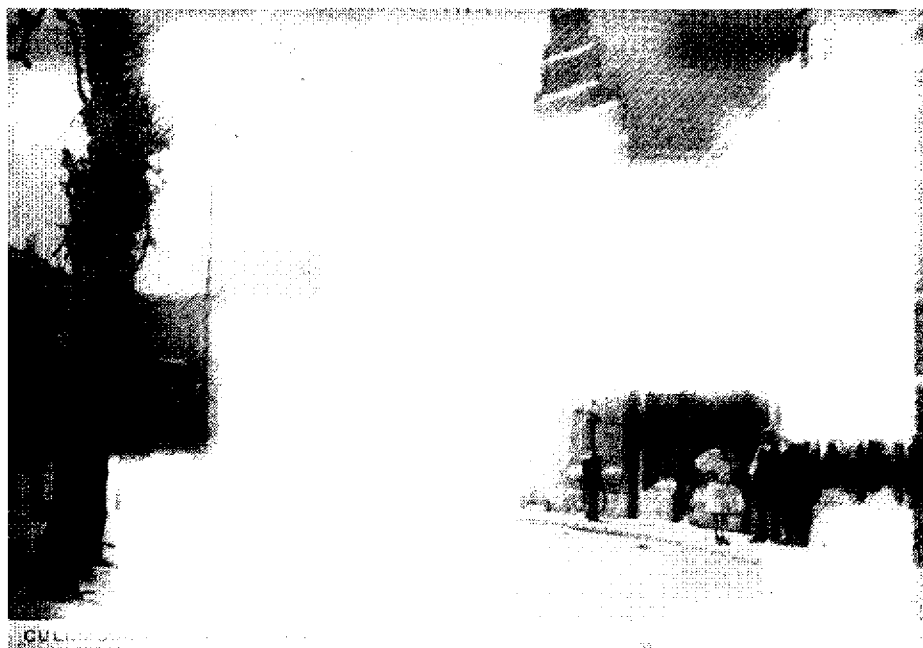
de bekende schoenenzaak Nijenhuis in de Tollenstraat. Zijn verhalen zijn doorspekt met namen van middenstanders en ambachtslieden.

De ijscokar

Maar als je hem vraagt welke beelden en verhalen uit de Zandstraat hem nog steeds het helderst voor de geest staan, dan dist hij er meteen twee op. Het eerste is dat van de middenstanders die er 's zo-

mers met elkaar sport van maaken, en weddenschappen afsloten over, wie het eerst op zou zijn. De bakker won vaak.

Het mooiste beeld vindt hij echter nog steeds de prachtige versierde ijscokar van Kaatje van Emden. "Die kar hoorde bij geheelonthouderscafe 'Voorwaarts', hier vooraan in de straat. Die ijscokar midden op straat met Kaatje in een wit schortje erachter. Dat is voor mij het beeld van de Zandstraat."



Een 'Cees Heij-bankje'. Dat is zo gek nog niet!

Hebben we het over de Zandstraat, dan mag een interview met de al bij leven legendarische smid Cees Heij eigenlijk niet ontbreken. Helaas kwam Heij in september 1993 op de te jonge leeftijd van 58 jaren te overlijden. Fchter, als er nog steeds iemand met de Zandstraat vervolchten is, dan is het wel de 'geleerde smid', èn in het bijzonder zijn bankje voor de smederij waar volgens zijn vrouw Corry 'heel wat werd afgelogen' door hem en buurtgenoten.

Het bankje noemde hij zijn 'huupie', vernoemd naar Huib de Kiep van wie hij dat bankje ooit had gekocht. Iedere geïnterviewde voor dit boekje heeft het over dit bankje, waar op zomeravonden het manvolk de dingen van de dag besprak. Volgens sommigen duurde z'n bijeenkomst hooguit een uurtje. Anderen menen zeker te weten dat er tot het middernachtelijk uur werd geleuterd en gelachen.

'Niet zo'n rood ding'

"Cees z'n vader stond ook altijd al voor de smederij te ouwehoeren. Samen gingen ze dan zitten en dan maar strak omhoog kijken. Iedereen die stopte, ging meekijken. Terwijl er dan toch niets te zien was", lacht Corry Heij die dergelijke beelden nog steeds haarscherp op haar netvlies heeft staan.

In het kader van de door de gemeente gepropageerde 'sociale vernieuwing' is het wellicht geen gek idee als diezelfde gemeente in de buurt van de voormalige smederij eens een fraai bankje of zithoekje - met een koperen bordje met daarop de naam 'het Cees Heij-bankje' - zou neerzetten. "En dan niet zo'n lullig rood ding zonder rugleuning, maar eentje waar je echt lekker op kunt hangen", zo meent Hans - de bakker - Verheijde. Desnoods moet er maar

een parkeerplaats aan worden opgeofferd.

Drie generaties Heij dreven sinds 1915 de smederij aan de Zandstraat. Eerst opa Cornelis, daarna vader Marius. En begin jaren zestig kwam Cees erbij, die het vak van zijn opa leerde. "Sierwerk vond Cees het mooiste om te doen. Daar komt creativiteit bij kijken. De paarden deed ie er bij voor het geld, want aan dat sierwerk viel het minst te verdienen", vertelt Corry Heij, een van oorsprong Tielse die in 1960 met 'haar Cees' trouwde. "Ik zou niet meer weg willen hier uit de Zandstraat. Dit is nu mijn thuis. Ik voel me nu een echte Kuilenburgse."

Een echt buurtje

Een bijzonder man was Cees. Als hij klanten niet mocht, dan weigerde hij er gewoon voor te werken.

En klanten die kwaad de zaak in kwamen stappen, daar begon hij zo tegen 'te lullen dat ze schaterend van de lach weer de straat op gingen'. "Mijn schoonvader was ook zo bijzonder. M'n eigen vader is overleden toen ik erg jong was. Mijn schoonvader noemde mij steevast 'mijn dochter'. Ik was echt helemaal in die familie opgenomen."

In de straat voelt Corry Heij zich 'echt thuis'. "We overlopen elkaar niet. Maar als het nodig is, dan zijn ze er", vertelt ze. Het is iets wat ook in andere interviews steeds naar voren komt. "Toen Cees ziek

was, leefde de hele buurt met me mee. En nu nog steeds. Ik hoor er echt bij. Het valt me ook op dat mensen die niet passen in de sfeer van deze straat na verloop van tijd weer snel verhuizen."

Als voorbeeld haalt ze de Surinaamse winkel aan die sinds enkele maanden in de Zandstraat zit, op nummer 21. In de afgelopen dertig jaar hebben er wel tien verschillende zaken gezeten in dit vroegere pand van bakker Van Everdingen. Die werd 'de Muts' genoemd. "Cees zei altijd, dat er 'in dat pand weinig geluk' was", vertelt Corry, die altijd met haar man



Smid Cees Heij.

in de zaak gewerkt heeft. Het enige vertier dat ze samen hadden, was veertien dagen vakantie per jaar en op zondag een 'eindje toeren' op de motor. Een beeld dat menig Culemborger nog wel voor de ogen kan halen. "Ik was zijn liefde, maar als het erop aankwam, dan had hij misschien toch wel gekozen voor die motor."

Herrie in de straat

Zingen konden vader en zoon Heij ook als de besten. Niet van die nieuwerwetse liedjes, maar van die ouwe. En des te 'moeier ze waren, des te harder ze gingen zingen,' vertelt Corry Heij, die het met de interviewers eens is dat haar man 'sfeerbepalend' was in de straat. Zelf vindt Corry de lindebomen die in 1962-'63 bij de aanleg van de riolering zijn gekapt, een groot gemis. Veel gezelligheid is toen verdwenen. Nu staan er dan wel weer leilinden, maar dat zijn in haar ogen slechts slappe aftrekseltjes van wat er ooit stond.

Opmerkelijker is haar constatering dat ze 'de katholieke jongensschool mist'. "Aan de herrie in de straat hoorde je dan dat het kwart voor twaalf was. Dan ging ik de aardappels opzetten. Nu worden die kinderen allemaal gehaald en gebracht met de auto, op die scholen daarachter. Als je daar om kwart over acht 's morgens komt, staan de auto's er drie rijen dik. En maar kleppen door die open ramen ter-

wijl de motor nog aanstaat."

Cees Heij werd wel de 'geleerde smid' genoemd: hij was eigenzinnig en wist veel. Vooral over geschiedenis bijvoorbeeld, wat hij de laatste tijd van zijn leven nog even in Amsterdam aan de universiteit studeerde. Cees was ook een groot boekenverzamelaar. Z'n boekenkast was zijn trots.

"Zijn kamer heb ik helemaal gelaten zoals die was. Als het me allemaal wel eens te veel wordt, dan ga ik daar even zitten. Dan kom ik weer tot rust", vertelt Corry, die tegelijk meldt dat Cees 'heel wat hoge omes had waar ie goed mee was'. Zoals de plaatselijke professoren Otto de Jong en Piet Vroon. "Die hadden in discussies aan Cees altijd een beste tegenstander."



De Smederij "Den Eijkel"

Tegenover de ingang van de St. Janskerkstraat staat een pittoresk vroeg zeventiende-eeuws huis. Hier op nummer 23 vinden we de voormalige smederij van Cees Heij. Cees' grootvader, die evenals hij Cornelis George heette, had de smidse in 1915 van de toenmalige smid Jansen gekocht. Grootvader had in Beusichem het vak geleerd; was smid geweest bij Van Hoytema, op de Glashut, waar hij een gouden tientje per week verdiende. Kennelijk is de smidse de gehele negentiende eeuw in handen van de familie Jansen geweest. In het zgn. 'kadaster van 1806' vinden we het pand namelijk omschreven als huis en erve, aan de westzijde van de Zandstraat, 'genaamt den Eijkel'. Als eigenaar staat erbij vermeld: Johannes Jansen. Deze heeft de smederij gekocht van de weduwe en erfgenamen van Jan van der Linden. Helaas wordt er niet bij vermeld in welk jaar de verkoop of het transport heeft plaatsgevonden.

Een eerdere verkoop is ons bekend uit het jaar 1741, en wel uit het 'register van schepenkenissen' in het rechterlijk archief van het graafschap Culemborg. Antiekhandelaar Schoots die thans in de voormalige smederij zijn zaak heeft, heeft er een ingelijste kopie van.

Hieronder geven we, met een toelichting, de letterlijke verkoopakte weer.

Voor het gerecht, d.w.z. voor schout en twee schepenen, werden door burgers diverse transacties vastgelegd, zoals bijvoorbeeld de vestiging van hypotheken en verkopen van onroerend goed.

Over de verkoop van het pand 'den Eijkel', dat toen reeds een smederij was, stonden in 1741 de schout Philip Jacob Tepell en de beide schepenen Johan Anthony

van Montfoort en Hendrik Dekker. Zowel Tepell als Van Montfoort woonde in de Zandstraat, schepen Dekker woonde in de Kattenstraat.

Voor wie een beetje gewend is aan het achttiende eeuwse taalgebruik, met zijn vele Franse, is de tekst eenvoudig te lezen. Voor wie met enkele begrippen moeite heeft: 'compareren' is verschijnen, 'transporteren' is overdragen en 'cederen' is afstaan. 'Coram' kan worden vertaald met 'ten overstaan van'.

De veertigste penning was een soort overdrachtsbelasting. Haar Edel Mogende was de aanspreektitel van de leden van het Kwartier van Nijmegen, dat nog in 1741 de grafelijkheid over Culemborg uitoefende. Het genoemde bedrag van twaalf-en-een-halve gulden was kennelijk jaarlijkse last, tijns of

erfpacht, op het pand die aan de 'graaf' betaald moest worden. Voor het overige ('belovende etc.') vrijwaarde de verkoper de nieuwe eigenaar van alle lasten en zag hij af ('renuntieerde hij'), volgens de

regels van het recht ('ut iuris') van al zijn aanspraken.

De overeenkomst, in het register van schepenkennissen, luidt als volgt:

*Coram Rigter Tepell,
Schepenen Montfort en Dekkers*

Compareerde Jacobus Van Heumen ende Verclaarde te transporterem, Cederen, ende in Vollen Eijgendom over te Geven -: nadat den 40^e penn(ing): was betaald :- aan ende ten behoeve van S(ieu)^r Rocus van Weelen ende Sijnen erven:

Sekere huijsinge en Erve Met al het Geene daar in Aard en Nagel Vast is, Mitsgaders de Blaasbalk, Aambeeld en Verder de Smitswinkel en Al Wat tot de Smederij behoord, staande ende Gelegen Aan de Westzijde Van de Sandstraat alhier, Van outs genaamt den Ijkel,

Streckende Voor Van de Voorsz(egde): Straat tot Agter Aan de Muur Van't Jerusalems Klooster, daar Aan d'eeene zijde Dirk Rademaker ende aan de Andere Zijde de Wed(uw)^r Gijsbert Vlas naast gehuijst ende Geerft Zijn, renuntierende Ut Juris, Gelovende etc., Uijtgesondert twaalf Guld: tien Stuijvers Aan Haar Ed(el): Mog(ende): daaruijt gaande, ende bekende den Comp(ara)nt: Van de Volle Cooppenn(ingen): ter summa van driehondert Gulden Voldaan en betaald te zijn, Met overneming van een Cap(ital)^e Van hondert Gulden daarop staande, Sonder Argh;

Actum 7^e November 1741.

De smederij 'den Eijkel' werd dus verkocht voor vierhonderd gulden. De koper betaalde driehonderd

gulden uit en nam verder de op het huis staande hypotheek van honderd gulden over.

Voor kinderen is er in de Zandstraat nog wel wat te wensen:

"Een hééle grote bioscoop, dat zou fantastisch wezen"

Voor kinderen is de Zandstraat eigenlijk maar saai. Het verkeer is er veel te druk om buiten te spelen. Ook is er, op braderieën en jaarmarkten na, te weinig te doen. De kindervensen variëren van een grote speelplaats tot een disco. Ook een doolhof van tien bij negen meter zou niet gek zijn, teneinde het in de Zandstraat voor de jeugd wat aantrekkelijker te maken. Maar er zijn meer wensen. Voldoende in ieder geval voor de volwassenen om er maar eens even over na te denken.

Leuke dingen voor kinderen

Loek en Ike de Bruijn alsook Bartho, Tim en Renske Staalman zijn het op deze punten snel eens, als hun wordt gevraagd wat er moet veranderen om de straat voor hen aantrekkelijker te maken. "Minstens één autoloze dag per week. En minimaal 's avonds een verbod op 'rijdende disco's', want die houden je uit de slaap." Die 'stomme' bingo in De Werkman moest ook maar verhuizen. "Ook vrachtwagens mogen de straat niet meer in, want als die langskomen, trilt het hele huis", vertelt Bartho van negen.

Volgens Bartho's leeftijdgenoot Ike, die de boomgaard aan de Oostersingel wél leuk vindt, is er echter "niks leuk en is alles saai". Er zouden meer dingen te doen moeten zijn!

In eerste instantie weet ze niet wat dan wel bijvoorbeeld. Maar enig diep denkwerk levert toch nog wel enkele diepe verlangens op. "Een

doolhof van tien meter lang en honderd, of nee, doe maar negen meter breed." Verder zou er een klimrek moeten zijn en een crossbaan. Ook De Werkman zou leuke dingen voor kinderen moeten organiseren. "Timmeren of zo."

Minder eten en drinken

Tim en Renske zijn de oudere kinderen van het gezelschap. Zij zien ook wel 'nadelige' kanten aan een autovrije Zandstraat. De winkels zouden gauw leeg zijn, als er geen vrachtwagens meer bij mogen komen. En Renske verraadt al gauw haar praktische instelling: "Het is ook wel handig, als je terugkomt van vakantie. Dan kun je tenminste voor de deur uitpakken." Het hele gezelschap zou ook wel wat in een bioscoop zien. "Dan hoeven we niet meer naar Tiel, want in die Fransche School daar draaien nooit leuke films. Alleen ouwe", zo menen ze. Renske vindt

het verder vooral spijtig dat er zo weinig leuke cafeetjes in de straat zijn. En ook moest er maar gauw een disco worden geopend. "De Roodenburg is te ver."

Ze zijn het tenslotte allemaal roerend eens dat er elk jaar een leuk straatfeest wordt georganiseerd. Zij het, dat het die middag misschien mogelijk is "om meer te doen en minder te eten en te drinken", vindt Tim.

Er zou een kinderdisco gehouden kunnen worden, met kindermuziek en house, "maar dan wel goeie". Loek vindt het allemaal wel goed. Onder één voorwaarde: als de middag maar besloten wordt met een ... boerenklompdans!"

'Ook een V&D zou leuk zijn'

Kedie Verheijde, de vijftienjarige dochter van de bakker in de straat, heeft zo haar eigen verlangens. Ze werd in het Barbaraziekenhuis geboren, aan de Dreven. En dus kruipt het bloed waar het niet gaan kan, want... over tien jaar, wanneer ze pakweg een jaar of vijfentwintig is, zou ze het liefst wonen waar haar wiegie heeft gestaan. Aan de Dreven dus, want "je hebt er van die mooie huizen". Of dat er ook van komt? Tenzij ze rijk trouwt, ligt het eigenlijk meer in de lijn der verwachting dat ze vader Hans en moeder Patricia in de bakkerij zal opvolgen.

Ze lijkt immers wel erg op pa. Die vindt, als je het hem eerlijk vraagt,

werken eigenlijk helemaal niet zo leuk. Hij doet het wel veel en hard, maar diep in zijn hart... en eigenlijk niet eens zo echt heel diep, zou hij het liefst op een terrasje zitten om 'een pintje te pakken'. Ook wie haar over haar schooltijd hoort, zou bijkans denken dat hij vader Hans hoorde spreken. Kedie deed de lagere school op de 'Josef', en nu zit ze op De Brug. Desgevraagd laat ze weten 'dat leren op zich haar niet echt trekt'. Maar verder vindt en vond ze het op school altijd 'wel erg leuk'.

Nauwelijks keus

'Gezellig' is een woord dat regelmatig valt. Ook Culemborg is bijvoorbeeld 'gezellig', meent Kedie. Jaarmarkten en 'al dat gedoe op de Markt en zo', dat trekt veel volk. Veel mensen maken het 'gezellig'. Wat ze niet zo leuk vindt aan Culemborg en aan de Zandstraat wil haar niet zo gauw te binnen schieten.

Maar gelukkig heeft ze nog haar zus Hanneke. "Er zouden meer kledingwinkels in de Zandstraat moeten wezen. Ook een V&D zou leuk zijn. Dan kun je meer kopen. Als je nu bijvoorbeeld schoolspullen nodig hebt, in Culemborg, dan heb je nauwelijks keus."

Hanneke is dan wel jonger, maar ze heeft meer ambitie in de kunstzinnige richting. De Josefschool vindt ze een beetje aan de saaie kant. Behalve het tekenen dan. Dat

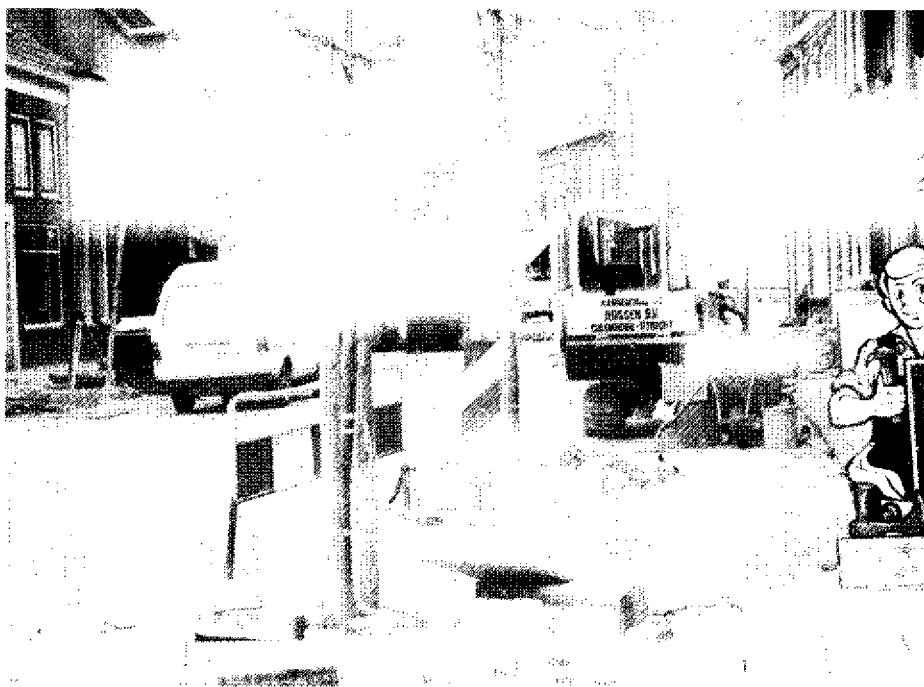
vindt ze leuk. Verder zou het wel heel fantastisch wezen als er in de Zandstraat, het liefst recht tegenover, een hééle grote bioscoop zou verschijnen.

Meehelpen, dat hoort erbij

Ondanks deze 'bescheiden' wensen weet vader Hans niettemin, dat zijn dochters 'in de Zandstraat zo goed als gelukkig zijn'. De meiden

spreken hem niet tegen. Ondanks dat ze met enige regelmaat handen spandiensten mogen verrichten 'in de zaak'. "Dat hoort erbij", zo beamen ze.

Het zit ze wellicht ook in de genen, want vader en moeder Verheijde zijn van huis niet anders gewend. "We zijn allebei middenstanderskinderen. Thuis helpen... Het is ons met de paplepel ingegoten", zegt Hans 'de Bakker'.



De Zandstraat werd in 1987 her-ingericht.

'Kinderen vonden de klompenfabriek altijd indrukwekkend'

Naast het KAB-gebouw, tegenwoordig De Werkman geheten, zit achterin de steeg een toeleveringsbedrijf voor de meubelindustrie. Tot begin jaren zeventig werden hier van generatie op generatie bomen verwerkt tot klompen. Een karweitje dat niet zonder risico was voor het pand waar de katholieke arbeiders werden 'gesticht'. "Er viel nog weleens een boom uit de kraan. Ik weet nog dat er een eentje dwars door de muur van het KAB ging", vertelt de 75-jarige Piet de Kroon. Vooral voor kinderen was de klompenfabriek een indrukwekkend gebeuren. Buiten lagen de boomstammen hoog opgestapeld. Met een kraan op rails werden die bomen naar een enorme 'afkortaag' gebracht. En vandaar nam een metershoge lintzaag het werk over, om van de stammetjes blokken te maken ter grootte van een klomp. In de goeie tijd werkten er dik tien man.

Een kwartje boete

Rond 1970 is de fabriek langzaam overgegaan op toelevering aan de meubelindustrie. Onder leiding van zoon Sjaak is dat nu nog steeds het geval. Ooit telde Culemborg 78 meubelfabrieken en vooral vlak na de oorlog was er goud geld te verdienen in die branche. "Die klompenmakerij is eigenlijk nooit de zin van mijn leven geweest", verklaart De Kroon de late 'switch'; daarmee meteen de vraag oproepend waarom hij dan toch zo lang klompen gemaakt heeft en waarom hij er ooit aan begonnen is.

"Na school heb ik eerst een paar jaar bij Van Dam in de meubelfabriek gewerkt. Die broers bepaalden op een gegeven moment dat iedereen die vijf minuten te laat kwam een kwartje boete moest betalen. Bij meer dan vijf minuten

werden er twee kwartjes afgehouden. Ik verdiende toen achttien gulden in de week, een heel goed loon, maar zo gauw ik het eerste kwartje zou moeten betalen, zou ik thuis blijven. Dat riep ik vanaf het begin van die regeling. En natuurlijk kon het niet uitblijven dat ook ik me een keertje versliep."

Het bankje van Cees Heij

Aldus kwam De Kroon in zijn vaders zaak. Als je dan vervolgens eenmaal zes kinderen hebt, dan moet er natuurlijk gewoon brood op de plank komen. Omschakelen op een ander produkt met alle risico's vandien, is er dan even niet bij. Toch heeft Piet het wel anders gedaan dan zijn vader. Die leverde vooral aan grossiers en Piet had liever met winkeliers te maken. Met het brommertje ging hij op nieuwe klanten uit. Maar na ver-

loop van tijd was dat niet meer nodig. Ze belden vanzelf.

De Kroon en zijn vrouw Co hebben zich altijd wat afzijdig gehouden van de buurt. Maar gevraagd naar de 'sfeer van de Zandstraat', dan is het bankje bij Cees Heij het eerste wat hun te binnen schiet. "Daar hoorde je de mannen 's zomers tot een uur of half twaalf soms lachen en lol maken", weet Co nog. En voor de oorlog stond er ook zo'n bankje voor de boerderij van Piet Helmond, herinnert De Kroon zich. "En hier tegenover stond er ook een. Maar daar kon je nooit zitten. Dan kwam dat vrouwtje, Van Hasselt heette ze, naar buiten en riep 'vort, vort'."

Tweede rangs

Het echtpaar De Kroon is van katholieke huize. Hij ging naar de St. Willibrordus. Dat was de r.k.

jongensschool in de St. Jansstraat. Het staat Piet nog helder voor de geest dat de grotere jongens met de kolenkit rond mochten gaan, om 'die grote kachels' te vullen. En ook dat hij altijd een zeer laag cijfer had voor 'kerkbezoek'. Een goede 'paap' bezocht in die tijd elke ochtend om half acht even de kerk en dat werd geturfd voor het schoolrapport.

Co zat bij 'de nonnekes' op de Josefschool in de Ridderstraat. Later heeft ze de modevakschool gedaan en werkte ze tot haar trouwen in 1945 in de kruidenierswinkel van Van Beekum in de Goilberdingerstraat. Het geloof had toen nog grote invloed op het dagelijkse bestaan, want De Kroon verhaalt van een sollicitatie bij de gemeente. "Toen bleek dat ik als katholiek geen schijn van kans had. Je was als goed katholiek toen toch een tweederangs burger hier."

Vrijgezellenstaking hoogtepunt in Culemborgse vakbondsgeschiedenis

De Werkman met dubbeltjes bij elkaar gespaard

Zoals jongerensoosen gesubsidieerd worden om de jeugd van de straat te houden, zo werd in 1900 het Verenigingsgebouw De Werkman in de Culemborgse Zandstraat geopend om te voorkomen dat rooms-katholieke werklieden lid zouden worden van wat nu de FNV heet. "Of nog erger: dat ze aansluiting zouden zoeken bij de anarchisten", vertelt J. van de Winkel, Culemborgs 'mister vakbond' en voormalig PvdA-gemeenteraadslid.

R.K. Werkliedenvereniging St. Joseph

In september wordt het 100-jarig bestaan van het vakbondswezen in Culemborg gevierd, omdat in 1894 de R.K. Werkliedenvereniging St. Joseph werd opgericht. En deze vereniging stond aan de basis van De Werkman. In 1894 begonnen de leden te sparen voor hun 'soos', gestimuleerd door de R.K. Kerk. "De werkliedenvereniging had toen een geestelijk adviseur", weet Van de Winkel. "Met zo'n eigen gebouw wilde de kerk toch grip proberen te houden op het werkvolk."

De Werkman is nu eigendom van 'De Vereniging Tot Instandhouding van een Verenigingsgebouw voor Rooms Katholieke Werknemers in Culemborg'. 'Wij hebben het altijd

over 'De Vereniging Tot', vertelt bestuurslid J. van Baaijen, een van de zeven bestuurders van de 240 leden tellende vereniging. Een vereniging die dus eigenaar is van een gigantisch, zo goed als schuldenvrij pand in de Culemborgse binnenstad dat al gauw een half tot een heel miljoen gulden waard zal zijn.

Bolwerk

Een vakbondsbolwerk dus, van waaruit het Culemborgse grootkapitaal werd, en steeds minder wordt, bestreden, met als doel de positie van de werknemers te verbeteren. Met als een van de hoogtepunten de grote 'vrijgezellenstaking' van 1929. De metaalwarenfabriek Fax, wat later Gispen werd, wilde het vrijgezelle personeel toen

korten op zijn salaris. Dat viel niet in goede aarde, met een wekenlange staking tot gevolg.

De jongste staking was twee jaar geleden toen werknemers van het Centraal Boekhuis in de Zandstraat onderdak vonden tijdens een dagenlange staking in verband met CAO-perikelen.

Niet altijd waren stakingen in het Culemborgse even succesvol. Vóór St. Joseph was er in Culemborg al een sigarenmakers- en tabakbewerkerbond. Maar een maanden durende staking tegen de sigarenfabrikanten (Dresselhuys, Laan en Nieuwenhuijsen) deed deze bond de strop om.

'We hebben St. Joseph als begin van het Culemborgse vakbondswezen gekozen omdat er sindsdien altijd vakbondsactiviteit in Culemborg is geweest', vertellen Van Baaijen en Van de Winkel.

Bingo-avonden

Het is volgens Van de Winkel nog geen twintig jaar geleden dat de exploitant van De Werkman nog gewoon in dienst was bij de vakbond en boven het Verenigingsgebouw woonde. Dat is nu niet meer het geval. Het horeca-gedeelte is gewoon verpacht aan een ondernemer die voor eigen rekening staat. Dus 'bingo-avonden, verzamelaarsbeurzen, de schietclub, carnavalsfeesten van de Blauwlappen en konijnentoonstellingen'. Kortom, veel activiteiten die, hoe leuk en

nuttig ook, niets te maken hebben met het vakbondswerk.

In het bestuur zitten drie mensen namens de FNV. Het is geen geheim dat men in het hoofdkantoor te Amsterdam eigenlijk maar het liefst verenigingsgebouwen zoals De Werkman zou willen verkopen. Zalenverhuur kan immers onmogelijk een 'kernactiviteit' van de vakbond worden genoemd. Met de opbrengst denken Stekelenburg en de zijnen tal van andere leuke dingen te kunnen doen.

Geprikkeld

Maar Amsterdam ligt ver weg en Van Baaijen regaeert geprikkeld op deze suggestie. "Ze kunnen daar wel zoveel willen, maar uiteindelijk moet twee derde van de leden daarvoor zijn", weet het bestuurslid. "En dan is het nog maar de vraag voor wie de opbrengst is. Daar zou ik de statuten eens goed op moeten nakijken. Maar belangrijker is dat de kwestie zeer gevoelig ligt. Dit gebouw is met dubbeltjes en stuivers bij elkaar gespaard. Voor velen heeft De Werkman een grote emotionele waarde.'

Toch valt te betwijfelen of het gebouw in zijn huidige vorm nog honderd jaar zal voortbestaan. De primaire doelstelling van de 'Vereniging Tot' is om het plaatselijke vakbondswezen onderdak te bieden. Ten eerste botst dit met enige regelmaat met de belangen van de exploitant. Die 'pakt' na-

tuurlijk liever een bruiloft dan een saai vergadering van de bond waarop slechts matig wordt genuttigd. "En ik kan hem daar geen ongelijk in geven", zegt Van de Winkel. "En dan blijken vakbonden zich ook steeds minder plaatselijk te organiseren, maar meer op regionaal niveau", geeft hij als tweede reden. "Culemborg hoort dan bij de regio Tiel, waardoor we het Verenigingsgebouw steeds minder nodig hebben."

Van de Winkel adviseert het bestuur dan ook zich er eens goed in te gaan verdiepen hoe de ideële

kant van De Werkman beter kan worden ingevuld omdat anders de drang in 'Amsterdam' om het bezit te gelde te maken steeds groter zal worden. Het bestuur ziet dit ook in en bereidt daarom op dit moment, onder druk van milieuwetgeving, een grote verbouwing voor. Behalve dat de burens minder geluids-overlast moeten krijgen, moet het daarna ook mogelijk worden om boven te vergaderen zonder dat je elkaar niet kunt verstaan als er beneden bingo is. "En misschien dat er dan toch wel regionale activiteiten in Culemborg zullen blijven", oppert Van de Winkel.



Verlaten Zandstraat leukste straat van de stad

Ook als je alleen bent in de Zandstraat, is het een leuke straat. Het is normaal een drukke straat. Zo zelfs dat de gedachte zou kunnen postvatten om maar snel te verhuizen. Naar het platteland bijvoorbeeld. "Een ding valt je wel direkt op als je zoals ik de 'laatste der Zandstraaters' bent geweest: het is hier in de straat eigenlijk nooit stil!" En rust in en om je huis is toch wel prettig."

Aan het woord is Ad Moerman, hij is journalist. Hij woont in de Zandstraat, op nummer 61, in het voormalige winkeltje van Toos Hageman. Beroepshalve keerde hij op die eerste februaridag, woensdagochtend, weer naar zijn woonplaats terug, nadat hij daags tevoren - op die bewuste dinsdag waarop iedere inwoner van Culemborg het nieuws van de op handen zijnde evacuatie kreeg, zijn huishouden richting de bergen van Renkum had geëvacueerd. "Verschans jij je daar maar eens in je huis en schrijf daar een mooi verhaal over", had zijn baas tegen hem gezegd. "Een verhaal met indrukken uit een spookstad."

Klem gereden

Ad was niet echt de enige in de straat en ook niet in de stad die was achtergebleven in die spannende februari-dagen van dit voorjaar. Maar wel was hij in ieder geval de eerste Culemborger die terugkeerde. Van de burgemeester mocht hij zelfs als enige los rondlopen ook.

Immers, het nieuws lag toch op straat. Zelfs in een uitgestorven stad moet je er dus op uit.

Het eerste wat opviel, toen donderdag tegen elven de laatste stadgenoten vertrokken, was het ononderbroken gekwetter van vogels die al snel bezit van de stad namen.

En natuurlijk: het bezettingsleger van ordebewakers. Tot uit Friesland waren de ME'ers deze kant opgekomen. Een van hen had al

snel, zoals het een echte bezetter betaamt, een fiets geconfiscieerd.

Ad kon bij wijze van spreken geen tien stappen doen of hij moest zijn 'ausweis' weer tonen.

IJverige brandweerlieden reden hem 's avonds op een van de dreven klem, toen hij op weg was naar de eveneens achtergebleven oud-wethouder Fred de Rek.

Kerstverlichting

De Zandstraat was in de eerste februaridagen van dit voorjaar veruit de leukste straat van onze stad, zo vertelt Ad. "Niet in het minst doordat de middenstand had vergeten de kerstverlichting uit te zetten. De feestlampjes floepten elke avond aan. Toevallig steeds wanneer de verslaggever zijn eerste pilsje opentrok.

Kortom, wat kon een mens zich

nog meer wensen? Nou, minder piepende banden en optrekkende auto's dus. Maar wie weet hoeveel fietsers de aanstaande autoluwe binnenstad nog zal brengen?

En hopelijk kunnen die vage verhuisplannen dan vage plannen blijven, zo verwacht Ad, ofwel zoals hij meestal wordt aangeduid:

'een onzer verslaggevers'.

De bingo-klanten en de lallende kroegbezoekers die mogen dan wel blijven. Een beetje overlast hoort er immers bij in de binnenstad. Net als burens. Want altijd je pilsjes in eenzaamheid nuttigen is ook niet alles. Zeker niet als er kerstverlichting bij brandt.

De Zandstraat-sigaar is wereldberoemd

Een ander stekkie om te wonen dan de Zandstraat kan hij zich niet voorstellen. Sigarenmaker Richard van den Donk is er geboren en getogen en ook zijn vader en zijn 'stiefgrootvader' woonden en werkten sinds 1919 in de straat. "Behoudend is niet het goede woord. Inderdaad, honkvaast. Dat kun je wel zo stellen", meent de 37-jarige ambachtsman wiens sigaren vooral gewaardeerd worden door dé Sigarenroker. "Voor de massa hebben onze produkten te veel smaak."

Sigarenfabriek Havanna, met de 'Corona Corona' als topprodukt, is eigenlijk een van de 'laatste der ambachtelijke bedrijven' in een straat die van oudsher vele handwerklieden heeft gehuisvest. En wat voor een ambachtelijk bedrijf! Staatslieden als Churchill, Tito en Wiegel liepen of lopen nog steeds weg met een echte Van den Donk, zoals de sigaren sinds 1972 heten. "Als Davidoff zijn sigaren naar zichzelf kan noemen, dan kunnen wij het ook", aldus Van den Donk.

Culemborgse waar

De Zandstraat en Van den Donk zijn met elkaar verweven. Maar het begon allemaal in de Kloosterstraat, ongeveer waar nu het Albert Heijn-filiaal staat. Anton Smit, de stiefgrootvader, die getrouwd was met tante Jans (een tante van de vader van Richard), begon daar met sigarenmaken. Hij had het vak geleerd bij de 'Cadena'. Deze fabriek van de familie Dresselhuys,

bijgenaamd 'de Oude Keet', stond aan de Lange Meent (achter het Drostenhuis waarin nu de notaris kantoor houdt). Na twee jaar kwam het sigarenmakersbedrijfje al naar de Zandstraat waar op nummer honderd een woonhuis met fabriek in de aanbidding kwam.

Van de twintig tot dertig klanten, die door het bedrijfje met zeventien man personeel van sigaren werden voorzien, bleef er op gegeven moment maar eentje over. Dat was



De Willibrordusschool in de St. Janskerkstraat.

Van der Graaf in Den Haag, levecancier aan het Hof en kind aan huis op ambassades. Churchill trad zo tot de klantenkring toe, na een staatsbezoek in 1946. Van den Donk kreeg toen opdracht om 'een goede sigaar' te maken, voor na het diner bij koningin Wilhelmina. En dat lukte natuurlijk. Sindsdien is de Britse staatsman 'Culemborgse waar' blijven roken.

Vijf mensen

Het gaat om een pittige sigaar, handmatig gemaakt, met een echt dekblad, met een volle aromatische smaak. "Het is net als met eten. Als je de massa wilt bereiken, moet je

niet te veel peper en zout gebruiken. Wij hoeven gelukkig alleen de echte sigarenliefhebbers aan ons te binden", aldus zoon Van den Donk die in 1976 na een jaar reeds zijn MTS-studie afbrak om zijn vader en moeder in de zaak bij te staan. In de sigarenfabriek Havanna werken nu nog vijf mensen, waaronder nog altijd de beide ouders.

Sinds 1972, toen de samenwerking met Van der Graaf spaak liep, worden de 'Van den Donks' door het hele land verkocht. Moeder Van den Donk ging toen 'de baan op' en vader deed de fabriek. "Het aanboren van nieuwe afzetkanalen ging gelukkig min of meer vanzelf. De winkeliers vonden het prettig

onze kwaliteitssigaren in hun repertoire te hebben. Ze dachten altijd dat onze fabriek van Van der Graaf was en dat onze sigaren daarom alleen in Den Haag te koop waren."

Echte Zandstraat-school

Ook Richard van der Donk bezocht in zijn jonge jaren de Willibrordus-school. Die school, dat was 'de echte Zandstraat-school', hoewel ernaast de Postmaschool stond. Deze heet nu de Leilinden, maar net als nu, was die toen ook al bestemd voor 'de anderen'. Als namen van onderwijzers herinnert hij zich nog Bijen, Spamer, Janssens en Harms. "Op mijn verjaardag kreeg ik toen eens een stoommachine. Die nam ik toen mee naar school en Harms zou weleens laten zien hoe de stoomfluit werkte. Hij brak het hendeltje van de fluit af. Wat vond ik dat erg! Maar verder heb ik eigenlijk alleen maar plezierige herinneringen aan die school." Hoe jong hij ook is, ook Richard

van den Donk heeft de straat zien veranderen. Van de aanleg van het riool in 1962-'63 weet hij zich te herinneren 'dat Rinus Hussen de hele straat had opengebrouwen en dat de grotere jongens over die geul konden springen'. "Ik was daarvoor nog net iets te klein en ik stortte in dat gat, waarbij ik allebei m'n benen open haalde."

Ook herinnert hij zich nog de Vivo naast café Eegdeman aan het begin van de straat, bij de Oosterwal; of de 'Coöperatie' waar nu tapijtwinkel Brillant zit; en het ouderwetse kruidenierswinkeltje van 'Vrouwetje Van Zanten', met al die glazen potten. Dat winkeltje zat naast Schoots, waar nu de auto's van en naar de Boerenstraat vaak te hard de banden laten piepen om indruk te maken op het terrasbezoek van cafeteria Vork.

"In gedachte zie ik nu ook nog weleens melkboer Leid de Raad door de straat gaan met zijn paard en wagen. Ik ben blij dat ik dat nog heb gezien."

De Zandstraat had ook Boerenstraat kunnen heten

Ongeveer tot aan de oorlog was de Zandstraat een straat 'die vol zat met stadsboerderijen', zo weet de negentigjarige Cees de Raad. Hij is de broer van Leid, de melkman van de Zandstraat. Op nummer 91 had hij zijn boerderij. Destijds was het fenomeen stadsboerderij heel gewoon in Culemborg. Nu zijn er nog twee over: Van Vuren in de Goilberdingerstraat en Van Meeteren in de Zandstraat. "Maar die boert ook niet echt veel meer", weet De Raad, nu woonachtig aan de Weidsteeg.

Koeienmarkt

De eerste tientallen jaren van zijn leven sleet De Raad in de Zandstraat. Hij weet zich nog te herinneren - hij was toen zes jaar - dat de watertoren werd gebouwd. Daar wandelde hij dan 'aan de hand' naar toe. En toen hij wat ouder werd, spoot hij op dinsdagmiddag altijd de straat schoon. De koeienmarkt, die op topdagen van de Varkensmarkt tot de Dr. Hockesingel werd gehouden, liet nogal wat stront achter. Dat opruimen was een werkje voor de jonge jongens.

Van huis uit is De Raad protestant. Veel vriendjes waren katholiek. Hij herinnert zich nog goed dat hij met zijn kameraad Bartje de Groen ('die woonde bij Joop van Gasteren om de hoek') verzeild raakte in 'een bessenboogerd' van Drikus Verrips, waar nu de Bloemenbuurt is. "De eigenaar stelde het bezoek niet op prijs en tijdens de vlucht op de Dr. Hockesingel zegt Bartje: 'Voor mij geeft dit niets. Ik kan morgen

toch gaan biechten. Maar voor jou lijkt het me wel erg dat we betrappt zijn'. Die opmerking ben ik nooit meer vergeten," zegt De Raad.

Spoelen in de gracht

Het leven was toen aan de eenvoudige kant. Klaas Eegdeman, op de hoek waar nu Jellema zit, maakte zelf limonade. "In van die kogelflessen. Dat kennen jullie natuurlijk helemaal niet. Maar dat was echt een traktatie. Echte armoei heb ik nooit gekend, maar we waren toen met minder veel tevredener dan de meeste mensen nu. Het leven was veel gemoedelijker en in zo'n straat trok je veel meer met elkaar op. Soms leek het wel één familie."

Wie naar hem luistert, hoort De Raad de ene na de andere naam uit die tijd oplepelen. Boeren als de gebroeders Van Malssen, Martens en Helmond. En ambachtslieden uit de straat, zoals daar waren: Doris Tienhoven, de klompenmaker; Van Veen de stoelenfabrikant die later verder ging aan de Flora



De kop van de Zandstraat vóór 1933.

liaweg; smederij Toonen, later Van den Dool. "En de wasserij van Bertus (van) Blokland. Prachtig die stoommachines. Wist je dat ze de was gingen spoelen in de gracht en dat de schone spullen met de hondekarak werden weggebracht?"

Rood bolwerk

Altijd is De Raad liberaal geweest. Hij heeft zelfs acht jaar voor de VVD in de raad gezeten. In die tijd werden 'socialisten' met een grote boog omlopen. "Dat vonden we maar wilde lui. 'Die willen oorlog en revolutie', dachten we toen. Achteraf vind ik het ontstaan van het socialisme wel te begrijpen.

Wat een armoei had je toen!

Mensen gingen van armoede naar de kerk omdat ze daar voedsel- en kolenbonnen kregen. Die afhankelijkheid was niet goed."

De socialisten hadden in de Zandstraat wel hun bolwerk: geheelonthouderscafé Van Emden. "Die maakte zelf ook ijs. Voor arme sloebers kostte dat een cent en voor kapitalisten kostte een groot ijsje toen 2,5 cent. Dat was niet voor boeren weggelegd.

We hadden thuis altijd goed te eten en te drinken, maar geld hadden boeren in die tijd nooit," vertelt De Raad.

Druk baasje

De Raad werd voor de oorlog aangewezen als voedselcommissaris voor Culemborg en een aantal dorpen in de omgeving. Al in 1938 trad in Nederland de Distributiewet in werking. Half '39 ging het voedsel 'op de bon'. Hiertoe was het hele land ingedeeld in distributiekringen en De Raad was voorman van de kring Culemborg. Later kreeg hij er ook nog Geldermalsen bij. Hij schopte het zelfs tot plaatsvervangend provinciaal voedselcommissaris. Wegens zijn verdiensten werd De Raad na de oorlog benoemd in de zuiverings-

commissie. "Daarvoor moest ik vaak op stap. In 1945 was ik een van de eersten in de stad die weer auto reed. Een DKW."

Zowel voor, na als tijdens de oorlog bekleedde De Raad tal van functies in het openbare leven. In de gemeenteraad, in het bestuur van de Boerenleenbank, in 'de polder', in de kerkeraad en in het bestuur van de wolfederatie. Wie hem hoort praten, kan niet vatten dat zo'n druk baasje ook nog tijd over had om zijn bedrijf te bestieren. Maar dat is een vergissing: "In de eerste plaats was ik boer en dat is mijn hele leven zo geweest."



De Zandstraat eind jaren '30.

Schimmige eigendomsverhoudingen rond oudste krot van Lekstad

Het 'raadsel van Culemborg' blijft een raadsel

Het lijkt alsof hogere krachten actief zijn rond het pand Zandstraat 95 in Culemborg. Nadat eind vorige week een journalist van deze krant tevergeefs probeerde te achterhalen van wie het pand is en waarom hij zijn bezit al vele jaren zo laat verslonzen, staan er nauwelijks een halve dag later plots twee 'schilders' met de witkwast de voorgevel wat te fatsoeneren. Toeval, of voelt de eigenaar nog meer nattigheid dan alleen door het ontzettend lekke dak?

De witkwast

De twee amateurschilders blijven vriendelijk glimlachen, maar laten niets los omtrent hun bedoelingen. Wel dreigen ze met schadeclaims, rechtzaken en kort gedingen, mocht deze krant over het pand publiceren.

De schilderbeurt is de eerste stap op weg naar een totale renovatie, zegt de oudste van de twee. Dat dit volstrekt ongeloofwaardig overkomt, omdat de dakgoot boven de muur allang niet meer waterdicht is, schijnt de man niet te hinderen. Immers, als de goot lek is, stroomt het hemelwater over de muur naar beneden, waardoor de gevel binnen de kortste keren weer net zo morsig is als voor de cosmetische behandeling met de blokkwast. Buurvrouw Van Baaijen van nummer 93 zegt dat de voorgevel om

de paar jaar eventjes wordt gewit. Niettemin zegt de oudste van de twee: "Wacht u maar eens af. Over een paar maanden dan zult u hier eens zien. De nieuwe goot is al besteld."

Het Culemborgse Veerhuis bij de pont is de opvallendste bouwval van de Lekstad. Maar wie de binnenstad vanuit het zuiden binnenrijdt, passeert links de voormalige wasserij Van Blokland aan de Zandstraat 95. Het pand staat al bijna vijftien jaar te verkrotten, en is daarmee veruit de oudste bouwval.

In een binnenstad waaraan juist de laatste tien jaar zo hard is gewerkt, gaan puisten als deze twee steeds meer storen. Maar de gemeente zegt machteloos te staan om wat aan deze krotten te doen. "Zeker als het schimmig is van wie het pand is", weet wethouder Eigeman,



Het pand links achter de bomen is de wasserij van Van Blokland, midden jaren '30.

doelend op het pand in de Zandstraat.

Buurvrouw Van Baaijen op nummer 93 is het pand in ieder geval ook een doorn in het oog. Haar man durft zijn auto, wanneer het maar een beetje waait, niet op de naastliggende wagenweg te parkeren, uit vrees voor vallende dakpannen. "Het is schande dat zo'n pand er zo kan blijven staan. We hebben al dikwijls bij de gemeente geklaagd, maar dat helpt niks. Nee, de eigenaar zien we nooit. Soms zie je 's avonds als het donker is, mensen scharrelen, maar voor je er erg in hebt, zijn ze al weer weg", zegt mevrouw Van Baaijen. Ook Eigeman weet van deze bezoeken

in het donker. "Daar is de politie ook wel eens op af geweest. Maar er is nooit iets strafbaars geconstateerd."

Aan de andere kant van het spookpand, op nummer 95, woont kapper H. van Gasteren. Die spreekt van het 'raadsel van Culemborg'. Maar Van Gasteren vindt 'de rustige burenen' wel best. 'Ik kan nu ongestoord over de grond van de burenen mijn eigen garage indraaien. Ik vind het prima zo.'

Geen eigenaresse ...

Naspeuringen via het kadaster leren dat een zekere mevrouw Van Zoomeren uit Zutphen eigenaresse

is. Deze ontkent dit echter in alle toonaarden. "Dat pand is niet van mij, maar van mijn dochter. Met haar heb ik al heel lang geen contact meer. Ik houd me niet meer met dit soort zaken op. Ik heb mijn portie ellende van het leven inmiddels wel gehad. Dag mijnheer", waarna Van Zoomeren de hoorn erop gooit. Het kadaster blijft ook in tweede instantie volhouden dat deze mevrouw G.C.J. van Zoomeren, geboren in 1945, woonachtig in Zutphen, de eigenaar is.

De familie Van Blokland van de wasserij woont nog steeds in Culemborg. "Destijds werkte een heel stel Van Bloklands in de wasserij. Opa was er ooit mee begonnen. Met de kruiwagen haalde hij de was op en spoelen deed hij in de gracht", vertelt H. van Blokland die er twintig jaar werkte. "En later ging hij over op de hondekar en daarna op paard en wagen." Maar wasserij Van Blokland verging het als vele wasserijen in den lande. Jongelui kochten zelf een wasmachine. En bovendien verdwenen grote klanten uit de Lekstad, zoals de ziekenhuizen en de paters Augustijnen. "Eind jaren zeventig ging de zaak failliet. En werd het pand openbaar verkocht. Wie de eigenaar nu is, weten wij ook niet", zegt Van Blokland.

Bij de gemeente lijkt ambtenaar Van Rijn van ruimtelijke ordening zich niet echt druk te maken over deze 'pukkel' in de stad. "De ge-

meente doet er op dit moment niets aan. Het pand is ook nog geen gevaar voor de omgeving of de omwonenden. Een jaar of tien geleden hebben we de eigenaar ook eens aangeschreven. Toen vormde de schoorsteen bij het pand een gevaar en we wilden dat die werd afgebroken. Ik weet dat het toen ook een heel gedoe was om achter de eigenaar te komen. Uiteindelijk is er wel een stuk van de schoorsteen afgehaald."

Dat het pand als 'niet gevaarlijk' wordt omschreven, is vreemd. Immers zelfs iemand met twee linkerhanden en een scheel timmermansoog kan constateren dat het niet lang kan duren voordat een toevallige passant een stuk muur of minstens een dakpan op de kop krijgt. Opzichter T. Brouwer van gemeentewerken zegt later dat hem dit inmiddels ook is opgevallen. "We zullen daarom binnenkort wel actie gaan ondernemen tegen de eigenaar. Maar de macht van de gemeente is gering, als zo'n eigenaar niets van haar bezit wil weten. We kunnen hooguit het 'dreigende gevaar' wegnemen en daarvan de rekening doorsturen. Maar de eigenaar verplichten het hele pand op te knappen of het te verkopen aan een partij die dat wil doen? Ik betwijfel of we dat kunnen afdwingen."

Of toch wel..?

Ook bij de gemeente staat me-

vrouw G.C.J. van Zoomeren overigens in de boeken als eigenaresse. En de afdeling financiën meldt dat ieder jaar de onroerendgoedbelasting keurig wordt betaald. Maar hoe het verder moet als mevrouw

Van Zoomeren wel OGB betaalt, maar verder blijft ontkennen eigenaresse te zijn, weten Brouwer en collega Van der Wiel van financiën niet.

De oliehandelaar sloeg zijn bel helemaal kapot

De eerste benzinepomp van de stad stond voor de oorlog in de Zandstraat. Bij petroleumhandel Van Middelkoop voor de deur op nummer 98. Het was er een van Esso. "Zo eentje met een tandwiel en vijf nokken. Per keer kon je vijf liter tanken en als je meer wilde moest je die nokken eerst weer terugdraaien."

Ook toen werd er door olieboeren al veel gemorst. "Drie jaar terug zaten we hier ineens zonder stroom. Er moest toen diep gegraven worden en die mannen hadden zo'n tentje over het gat staan. Het was daarbinnen niet te houden van de gas- en benzinelucht die naar boven kwam." "Onvoorstelbaar", lacht Jo van Middelkoop. Hij is inmiddels 75 jaar oud. Al voor de oorlog liep hij met zijn vader mee in de petroleumhandel. "Met zo'n geel wagentje. Op de tank stond 'De Automaat'. En het wagentje stond vol met van die vierliterblikjes met zo'n tuitje. Mijn vader had er ook nog een hond bij. Hij moest er mee het veld in. Daar waren alleen grindwegen. En vooral als er pas 'gekeid' was dan was er op eigen kracht geen doorkomen aan."

De bel kapotgeslagen

In zijn woonkamer, waarin vrijwel alle meubels eigenhandig gemaakt zijn, heeft hij nu nog de koperen bel hangen, die op het karretje zat. Aan het begin van een straat werd die geluid zodat mensen hun lege oliekannetje alvast konden opscharrelen.

Destijds werd er nog op petroleumstellen gekookt.

Het oog waaraan de klepel hangt

is nu helemaal uitgelubberd en waar de klepel de bel raakte, is deze helemaal uitgesleten. "Het ding klinkt van geen kanten meer. Hoor maar! Het is in de loop der jaren helemaal kapotgeslagen", vertelt Van Middelkoop, die begin jaren tachtig na veertig jaar oliehandel zijn zaakje opdoekte.

Hij heeft overigens nog een Culemborgse Courant liggen uit 1935 die melding maakt van het 25-jarige bestaan van zijn vaders oliehandel.

ONZE JUBILARIS

Th: v. Middelkoop, Culemborg



Op 28 November a.s. hoopt onze trouwe medewerker Th. v. Middelkoop, te Culemborg den dag te herdenken, waarop hij 25 jaar geleden in onzen dienst trad. Wij noch Middelkoop hebben er spijt van, destijds het dienstverband te hebben aangegaan. In de jaren, die achter ons liggen, heeft Middelkoop zich doen kennen als een ijverig en flink werker, die steeds op de bres stond, waar het gold onze belangen te behartigen en te verdedigen; hij staat bij onze afnemers dan ook zeer goed aangeschreven, terwijl ook de omgang met zijn superieuren steeds van aangenamen aard is geweest. Wij zijn er van overtuigd, dat deze dag voor Middelkoop niet onopgemerkt zal voorbijgaan. Bij de vele wenschen, die hem ongetwijfeld dien dag zullen bereiken, voegen wij gaarne de onze en wij hopen, dat Middelkoop in staat zal zijn, nog vele jaren op dezelfde prettige en aangename wijze voor ons werkzaam te zijn.

In 1935 was Th. van Middelkoop 25 jaar in dienst van de N.V. Maatschappij tot detailverkoop van Petroleum "De Automaat". Het gelijknamige blaadje besteedde er aandacht aan.

Over op aardgas

"De overgang van olie naar gas was voor ons de ondergang", vat zijn vrouw Riet bondig samen. Voordat het aardgas in de jaren zestig naar Culemborg kwam, was er al wel stadsgas. Maar dat was slechts voor enkelen betaalbaar en dus geen echte concurrentie voor de oliehandelaren. Maar het aardgas was dat wel.

"Destijds bezwoer ik dat er nooit gas bij mij in huis zou komen. Al gaven ze het me voor niks," aldus Van Middelkoop, die inmiddels toch gas stookt. "Zeg nooit nooit!" Vooral na de oorlog was er veel concurrentie in de oliehandel. Er viel aan te verdienen, dus velen probeerden een graantje mee te pikken. In Culemborg had je handelaren als Bonhof, Koedam en Winkel. Van Middelkoop had er weinig last van, immers zijn zaak bestond al van oudsher en had veel vaste klanten. Als bestuurlijk van de Novo, de organisatie van vrije oliehandelaren, ergerde hij zich toen wel mateloos aan de coöperatie in Geldermalsen. Die gaf de olie zowat weg om maar marktaandeel op te bouwen. De verdiensten zaten voor hen in de verkoop van andere produkten. "Ik kon die vent van de coöperatie wel schieten", zegt Van Middelkoop. "Zo maakte je de handel toch kapot." Maar feitelijk is er niet veel veranderd, vindt hij. "Pas nog kochten we bij de EDAG Linera

voor 49 cent terwijl datzelfde pakje bij Albert Heijn f 1,19 kost. Zoiets kan toch gewoon niet."

Een paar apart

Uiteindelijk heeft Van Middelkoop zich begin jaren tachtig door het Rijk uit laten kopen. Die uitkoopregeling was bedoeld om ervoor te zorgen dat de overblijvers hun hoofd boven water konden houden. "Ik kreeg meer dan ik nog zou kunnen verdienen. En toch heb ik het er ontzettend slecht mee gehad dat ik me heb laten uitkopen. Maar je moest wel. Anders had ik nu alleen van m'n AOW rond moeten komen."

Vooraf de omgang met de mensen miste Van Middelkoop. Daarom werd hij chauffeur op Klaartje, iets

wat hij bijna 12 jaar met groot plezier deed. Al op zijn eerste ritje zat het busje vol te zingen: 'Ik heb m'n wagen vol geladen. Vol met ouwe wijven'. "Die oudjes reden graag met mij en m'n maat Ger van Dorp mee. Een 'paar apart' noemden ze ons."

Van Middelkoop meent, dat het vroeger 'met alle armoede eigenlijk beter was dan nu met al die luxe'. "Het leven was rustiger en vrediger, je kon de deur nog gewoon open laten en er was meer respect voor elkaar. Als je nu bijvoorbeeld naar al die agressie in het verkeer kijkt..., dat is toch verschrikkelijk. En ook al die kinderen die hun vader en moeder bij de voornaam noemen... De eerbied is toch totaal zoek!"

"Als er een dode was, was de week goed"

"Ik ga hier nooit", zegt Til van Gasteren. "Het is een gezellige buurt en ik heb het hier prima naar mijn zin". De kapperswinkel op de kop van de Zandstraat is bij iedereen bekend. Vader Johannes van Gasteren liet het pand in 1933 bouwen. "Het is de oudste kapperszaak van Culemborg", zegt ze.

Til knipt, met haar 74 jaar, nog vrijwel dagelijks de klanten. Al op haar veertiende hielp ze mee in de winkel. 'Maar je moest natuurlijk wel je vakdiploma's halen.' In de oorlogsjaren heeft ze met haar broer Bep de kapperszaak overgenomen. Haar vader was in 1940 invalide geworden. Haar oudste broer Jo heeft toen eerst nog beneden meegedraaid. Hij had boven de winkel een eigen damessalon met het nodige personeel. 'Daar had je toen een naam mee, want dat had nog geen mens.' Sinds haar broer, kort geleden, is overleden doet Til het wat rustiger aan. Ze is nu twee dagen in de week gesloten.

Vier beroepen

Hoe oud de kapperszaak zelf is, weet Til niet. Haar vader trouwde in 1907, dus hij zal van ongeveer die tijd zijn. "Maar hij is in de Nieuwstraat begonnen".

Til zelf is in de Zandstraat geboren. "We woonden toen twee huizen verderop."

Vader Van Gasteren was echter niet alleen barbier, zoals dat toen heette. "Hij had wel vier beroepen." Hij was kapper, maar had ook, verderop in de straat, een sigarenfabriekje. 's Avonds maakte hij muziek 'voor een paar centen', en daarbovenop was hij nog drager bij begrafenissen.

"Als er een dode was, was de week goed", herinnert Til zich. "De dode moest dan eerst geschoren worden. En daar werd goed voor betaald: een gulden vijftig, en eerste klas twee gulden vijftig. Als je gewoon iemand moest scheren, betaalde die toen vijftien cent." De mensen uit de straat waren klant. "Dat waren allemaal bazen: stoelen- en sigarenfabrikantjes, klein met een paar werknemers".

Destijds was de kapperszaak ook op zondag open. Voordat men naar de kerk ging, liet men zich scheren. "Vader is daar toen mee gestopt. Daar werd schande van gesproken, maar binnen korte tijd waren ook de andere kappers 's zondags dicht."

'Lang zal-ie leven'

Til weet zich de meeste vroegere bewoners van de Zandstraat nog te herinneren. Er zaten nogal wat slagers in de straat: Paul Verwoerd (nu schoenmaker Philippi), slager Van Vuren (nu Vork) en slagerij Van Spier. "waar nu Van Haren zit, had je voor de oorlog de bakkerij van Sterk zitten, zijn dochter had een kruidenierszaakje." Bakker Sterk had ruzie met de hele buurt. "Mijn vader was voorzitter van de muziek, van Concordia. Er waren toen nog wel eens concoursen. Toen is mijn ome Toon (Snoek) op zo'n dag eens met twee dozen sigaren naar het station gegaan. Daar kwamen toen al die muzikanten aan. De sigaren heeft hij toen aan hen uitgedeeld. 'Op een bankie zit een oude man', had hij gezegd, 'en die is jarig. Nou, moeten jullie eens voor hem 'lang zal-ie leven' spelen.' Je begrijpt, al die korpsen kwamen dat toen voor hem spelen. Bakker Sterk is zijn hele leven nog niet zo nijdig geweest. De hele buurt heeft ervan genoten."

Ze vertelt ook van het 'brandweershuisje' naast Van Meeteren. Daar lagen de blusmaterialen in. "Van Meeteren kreeg er elk jaar een gulden voor, omdat hij de sleutel bewaarde. Als er brand was, moest hij er zijn bed voor uit komen." Aan de andere kant van het huisje was de groentenwinkel van Jan de Beus. "De Glorie van Holland heette dat."



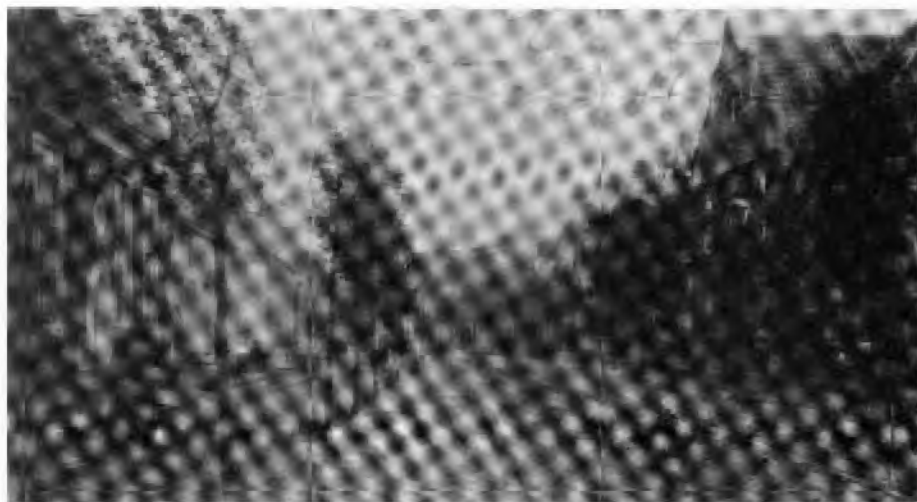
Het "bedrijf" van Eegdeman op de kop van de Zandstraat. Op deze plaats staat nu makelaardij "Weeda en Jellema".

Ondernemend volk

In een van de kleine huisjes waar nu Richard van den Donk woont, zat toen Auke Obdam. "Bij die naam denkt iedereen onmiddellijk aan de Kuilenburgse moordzaak", zegt Til. Achter de huisjes stond de meubelfabriek van Collé. Die kwam achter op de wal uit." Ook de Collé's werden met de moord in verband gebracht, evenals die politiemann, Haverman. Die woonde toen net voorbij Van Meeteren." Obdam was getrouwd met Marie Collé. "Iedereen 'wist' dat zij het gedaan hadden, maar er is nooit iets bewezen."

Op de kop van de Zandstraat, aan de andere kant, zat toen Eegde-man. "Die hadden behalve een café een limonadefabriek, ze maakten van die kogelflesjes. Verder hadden ze een kruidenierswinkel en een kolenhandel. Dat was erg ondernemend volk. Maar je moest toen gewoon alles aanpakken, om de kost te verdienen", vertelt Til.

"Bij het trouwen van Juliana en Bernhard hebben we een buurtvereniging gehad, want dat moest met een gezellig feest gevierd worden." Ook de Zandpoort werd weer opgericht." Voor het feest er was, was het geld op. "Toen zijn er ook olieballen gebakken. "Al die



Links op de foto de monumentale boerderij met het witte boogje.

meisjes in de straat deden mee." Iedereen moest wat geven. Bakker Sterk gaf echter bedorven meel. Hij ontkende, maar 't wou niet gaar worden. Burgemeester Keestra zou openen. "Toen hij een hap wilde nemen, liep het deeg langs zijn gezicht af. We zijn later twee grote zakken oliebollen bij hem thuis wezen brengen.'

Oude kloosterboerderij

Til van Gasteren vertelt verder van de 'reet van Cesar'. "Daar woonde Nassie Budel, en had je dat kerkje van Verbaast". Op de hoek met de Nieuwstraat stond het sigarenfabriekje van De Leeuw. "Dat winkeltje is nog in het museum terechtgekomen." In de Zandstraat heeft vroeger een prachtig, oud huis gestaan dat afgebroken is. "Nu

wonen daar Geurts en Van Dord. Nas van Hasselt woonde er met zijn vrouw Pietje de Putman. Haar vader heette zo omdat hij schoon water uit de grote put achter dat huis verkocht. "Dat huis moet de boerderij van oude klooster geweest zijn", vertelt Til. "Er zat een witte boog boven de deur, met twee bankjes ervoor." Achter het huis was een soort bogerd. "Dat huis mochten ze niet afbreken, want het was een monument. 's Nachts is er toen een gat in het dak gevallen, en toen is het toch gesloopt." Wie de kaart van Blaeu bekijkt, ziet het huis erop staan. In de achttiende eeuw woonde jonker Johan Anthony van Montfoort er. Het pand is in de jaren vijftig afgebroken. Het zou de Zandstraat gesierd hebben als het er nu nog gestaan had.

Het Oude Jerusalem-klooster

Achter de Zandstraat hebben tot 1749 de restanten gestaan van het klooster Jerusalem, van de sepulchrijnen ofwel de broeders van het Heilig Graf. In de kloosterkerk was op kosten van Vrouwe Elisabeth een kopie van het Heilige Graf gemaakt, dit was het graf van Jezus Christus in Jerusem. In 1494 was het hoogaltaar gewijd. Lieden die niet in staat waren een een pelgrimstocht naar het Heilige Land te maken, konden naar zo'n sepulchrijnenklooster gaan om er hun vrome plichten te vervullen. Tijdens de Beeldenstorm werd de kloosterkerk zwaar beschadigd, het 'heilige graf' werd toen vernield.

Kruisbroeders

De historicus Voet die het terrein in 1750 opmat, schrijft dat het terrein, gemeten aan de Kloostersteeg, 117 passen breed was. 'De ingang is als noch te zien, zynde een Poort die tusschen de Huisen aen de Straet uitkomt'. Dat poortje is nog steeds aanwijsbaar.



Het klooster was niet groot, er zullen niet meer dan tien klooster-

lingen zijn geweest. Zij werden ook wel 'Kruys-broeders' genoemd, vertelt ons Voet, "want zy in het zwart gekleed waren", onder hun kleding droegen zij een linnen kleed met een rood Kruys, en daer onder droegen 't welk getekent was met een Rood Kruis". In 1573 kregen de abt van Mariënweerd en zijn kanunniken voor enige tijd onderdak in het klooster. Zij hadden voor de gevaren van oorlog moeten vluchten. De bedevaart was gestopt, nu het heilig graf was vernietigd. Monniken vertrokken of stierven. "Dus is dit gebouw vervallen", schrijft ons Voet.

Een voortreffelijk woonhuis

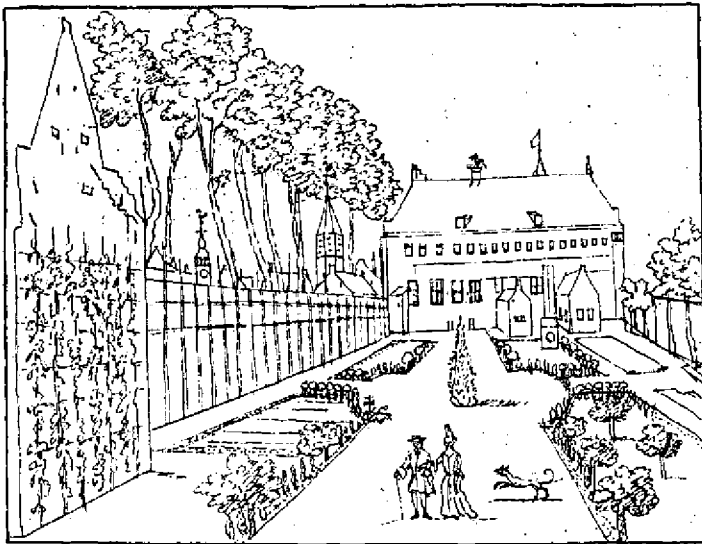
Reeds in 1649 was de kerk ingestort. In dat jaar gaf de graaf van Culemborg haar aan de stad. Het nog overeind staande koor zou toen, met het torentje ervan 'tot cieraet van de stad' worden gerepareerd. Maar ook het koor stortte niet lang daarna in. Wat er nog over was van het klooster is later

gesloopt. Alleen de 'de Eet-zael en Slaep-plaets der Monniken' bleef nog behouden. De stadsschout Paul Conrad Pichtel had dit gedeelte van het klooster in 1698 aangekocht, en er 'een voortreffelijk Woon-huis' van gemaakt, 'hetwelk by hem en zyne Erfgenamen zeer lange daerna is bewoont geworden'. De schilder Hendrik Pola maakte er in 1718 twee tekeningen van. Eén is er afgebeeld.

Gesloopt

Het huis werd in 1748 als volgt beschreven: een "grootte en ruyme huysinge voorzien met verscheydenne spatieuze vertrecken, overkluydenne kelders en allerley commoditey-

ten, item grote en bequame stallingen en turfschuur etc., nog ruyme thuynen en plaetsen, alles staende en gelegen op sikh selven omvat met een hooge ringmuur". Het huis was toen in bezit van schout Philip Jacob Tepell. Hij verkocht het aan de nieuwe schout Dominicus Namna van Hoytema. Kennelijk was het pand in mindere staat geraakt, want de nieuwe eigenaar heeft het in 1749 grotendeels laten slopen. "Met groot jammer zag ik de ruïne in den Jaere 1750", verzuchtte Voet in zijn 'Historische Beschrijvinge van Culemborg'. Achter de huizen van de Zandstraat vindt men nu nog slechts enkele resten en funderingen van dit oude klooster.



Jerusalem klooster aan de Zandstr.

